

El panorama literari en temps del rei Martí

Albert G. HAUF I VALLS
Universitat de València
Institut d'Estudis Catalans

1. LA MANCANÇA D'UNA HISTORIOGRAFIA MARTINIANA AUTÒCTONA

Tractar d'oferir una síntesi puntual d'un moment relativament tan limitat de la nostra història cultural com els catorze anys del regnat del rei Martí, tot i que té l'avantatge d'ajudar a perfilar de manera més minuciosa moltes relacions i contactes personals i conceptuals que d'altra manera podrien passar desapercebuts, pressuposa tirar les xarxes d'una manera molt arbitrària en el fluir constant d'un ric corrent de tradició d'un dinamisme i una complexitat evidents, que no es deixa encabir fàcilment en el marc estàtic d'una foto fixa. Bona part del cabal que aquest corrent aporta ve de lluny. S'explica i ve determinat per la història immediatament precedent, que resulta, així, difícil d'obviar i flueix de manera natural més enllà dels límits, en el fons arbitraris, d'un breu regnat. Per això en el present resum prenim també en consideració, si escau, materials del regnat del rei Joan, sempre que ajuden a explicar la fisonomia humana i sobretot cultural del futur rei Martí. Tampoc no perdem de vista, si convé, el perfil d'alguns dels actants més importants del regnat del rei Martí, la trajectòria del qual supera les fronteres temporals marcades per la mort del monarca.

El rei Martí, tot i que s'interessava molt per la història¹ i havia fet compilar una considerable informació sobre el seu protagonisme durant la conquesta de Sicília («dels fets que nós havem fets en Sicília»), al cap i a la fi no va tenir, com alguns dels seus més prestigiosos avantpassats, la fortuna de disposar d'historiadors de talla que deixessin constància dels aspectes més rellevants del seu regnat, inclosos els més èpics o brillants de la seva gesta siciliana.²

1. Com bé proven les seves peticions de llibres «historials», com ara el monumental *Speculum Historiale* de Vincent de Beauvais, del qual sabem que va demanar a fra Bernat Ermengau, prior del convent de Santa Caterina de Barcelona, de fer arromancar el compendi existent a la biblioteca d'aquell famós centre d'estudis dominicà. Vegeu Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Documents per l'història de la cultura catalana mig-aval*, 1908 (2000), Barcelona, IEC, col·l. «Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica», núm. LIV/1, vol. II, doc. CCXIV, p. 285. No content amb això, es preocupa d'obtenir, a Avinyó, l'obra completa (Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Documents...*, vol. I, doc. CCCXL, p. 393: carta dirigida al cardenal d'Alvèrnia, que li havia proporcionat part de l'obra i al qual prega que li trameta els volums restants). Vegeu també el doc. CCCCLII, p. 403, que demostra el seu fervent desig de tenir aquell llibre: «Maravellats som, no sens rao, car no ns havets trameses los querns del Vicent istorial portat d'Avinyo, per que, reprentens vos en, vos manam que aquells nos trametats encontinent per persona certa e segura, be envolcats e ligats per manera que no s puxen banyar ni mal pendre» (Saragossa, 23-VIII-1398).

2. Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Documents...*, vol. I, doc. CCCXL i CCCCL, p. 399-400: «Pregam vos que ns trametats tots quant vos tenents e jaiats fet e encare us recort dels fets que nos havem fets en Sicilia, com pus estesament porets, per manera que

En la minsa cròniqueta que porta el seu nom, encara que no s'hi palesi de manera tan explícita el rebuig i la mala voluntat autorial que caracteritzen l'altra obreta bessona dedicada a Joan I,³ hi detectem una dosi ben considerable d'ironia a l'hora d'establir una natural relació entre, d'una banda, el proverbial caràcter sedentari, l'afició als llibres i l'extraordinària religiositat del rei Martí, que li meresqué el títol de «lo Ecclesiàstich», i l' excés de greix, o «opilació de carns», de l'altra banda.⁴ Ambdues cròniques, tot i les seves evidents limitacions, ens proporcionen tanmateix algunes claus contextuals interessants a l'hora d'explicar la proliferació de textos religiosos i devocionals que caracteritza el seu regnat, i també el rerefons d'obres de l'extraordinària rellevància de *Lo Somni* de Bernat Metge.

Aquesta allau de predicació oral i escrita i les tendències misticopofètiques que segreguen els representants més egregis de la utopia cristiana medieval, tan ben representada a casa nostra per mendicants com Eixemenó, Canals, Eiximenis i Vicent Ferrer, entre d'altres, i en especial aquests dos darrers, que proclamen la imminent fi del món, són una fugida endavant enfront de la sensació de decadència propiciada pel Cisma d'Occident, i un intent d'obviar i/o de respondre a les objeccions i qüestions d'una mentalitat crítica emergent, molt ben representada en el nostre àmbit per personalitats com Anselm Turmeda i, de manera molt especial, per Bernat Metge, que anaven obrint una petita esclatxa en el bloc compacte erigit per la teocràcia clerical.

En aquest sentit, alguns dels textos dels escriptors més representatius del regnat del rei Martí ens brinden un testimoni de primera magnitud que reflecteix d'una manera molt directa i punyent, i des de diverses perspectives, generalment convergents, però també a vegades contraposades com en el cas de Metge, les inquietuds i la problemàtica de la societat catalana medieval, en una importantíssima cruïlla històrica que els nostres pseudoprofetes, que en la seva predicació oral i escrita exerciren una crítica social molt intensa, consideraven un vertader cul-de-sac, l'antesala tràgica de la imminent fi del món.

pugam continuar nostres cròniques. hoc encara volem e us pregam que ns trametats tot ço qui si es seguit despuys que nos ne partim, digne d escriure, e d aqui avant se seguira, per continuar ho axi mateix en les cròniques demunt dites (a Pere Serra, cardenal de Catània, 29-VI-1398). Manam vos que totes e qualsevol letres e altres scriptures que vos haiats e tingats dels fets que nos havem stants en Sicilia, nos trametats per tal que aquelles pugam continuar en les nostres cròniques (...) Çaragossa (29-VI-1398). Dirigatur Johanni Aulesia scriptori porcionis regis Sicilie.» Consulteu Miquel COLL I ALENTORN, «El rei Martí, historiador», *Estudis Romànics*, núm. 10 (1962), p. 217-226. Pere TOMIC, *Històries e conquestes del realme d'Aragó e Principat de Catalunya*, ed. de Joan Iborra, València, Afers, 2009, col·l. «Textos Clàssics», núm. 2, p. 263-274, recull bastanta informació sobre la campanya siciliana del rei Martí, i allista els nobles que hi participaren. «No sé per què tinc la presumpció de que en Tomic va fruit dels materials reunits pel rei per escriure y continuar les seves cròniques de Sicilia», apunta Massó: vegeu Jaume MASSÓ I TORRENTS, *Les lletres catalanes en temps del rei Martí y en Ramon Çavall*, conferència llegida al Centre Excursionista de Catalunya el dia 14 de juliol de 1910, Barcelona, L'Avenç, 1910, p. 4.

3. *Crònica del regnat de Joan I*, ed. a cura de F. P. Verrié, Barcelona, 1951 (que faig servir). Vegeu també Vicent J. ESCARTÍ, «El Ms. 212 de la BUV i les Cròniques de Joan I, Martí l'Humà i Ferran I», *Caplletra*, núm. 15 (1994), p. 31-48 (p. 39-42, assequible en la xarxa). En comptes del qualificatiu tradicional d'«Amador de la gentilesa», hi rep el d'«En Johan lo descurat, car no havia ànsia alguna de res» (p. 20), tret de gaudir de la vida: «com fos tot son bé ben galdir axí en menjars, en vestirs e en mirar jochs de taules e d'escachs e de fer-se legir llibres istorials» (p. 20). Se li critica de manera ben explícita que hagués exhaurit el patrimoni reial en aquestes festes i en caceres: «E per los dits ministrés e cassadors se desfahia, car tots quants diners haver podia aaquells dava, car aquell poch patrimoni que son pare li jaquí, vené e donà e bernejà.» És especialment acusat de perseguir la seva madrastra i de fer escapar, escorterar, cremar i penjar cavallers, la qual cosa causava un general terror i fàstic (p. 15).

4. Vegeu la *Crònica del regnat...*, p. 19 i 23: «Cascun dia volia hoir tres misses e dihia les hores axí com un prevere, ordinarriament, e mirave-s molt en los ornaments de les esglésies [...]. E per tal com aquest rey no havia la persona ben disposta a trebayll, com hagués aquella en opilació de carns a axí volgués viure reposat.» Es pot consultar també en l'edició de V. Escartí citada en la nota anterior (p. 43-45). Vegeu també Albert Hauf, núm. 14164 i 14204, del GRLM, vol. XI/2, Heidelberg, Universitätsverlag C. Winter, 1993, p. 258-259 i 260-261.

2. CONTINUÏTAT I CONSAGRACIÓ OFICIAL DE LA TRADICIÓ TROBADORESCA

No resulta fàcil, a l'hora de decantar els resultats d'aquesta exploració, destriar del conjunt d'autors i d'obres literàries aquells elements que podem considerar més aviat fruit d'una mera continuïtat rutinària (com, posem per cas, la rica tradició poètica dels trobadors, que ja tenia el suport del Cerimoniós i que fou recuperada pel Consistori de la Gaia Ciència) d'aquells altres que són fruit d'una relació personal, d'un encàrrec o d'un mecenatge, o que, simplement, donen alguna forma de testimoniatge, per escadusser que sigui, de fets o peripècies relacionables amb la vida del rei Martí o amb fets històrics en els quals va participar abans i després d'esdevenir rei.

Cal tenir ben present que Martí, nascut el 1356, quan va arribar a succeir el seu germà Joan, el 1396, ja era un home de quaranta anys, una edat aleshores considerada avançada. Format en la cort del seu pare, a l'ombra del seu germà primogènit, que el guanyava de cinc anys, havia desplegat una notable activitat, ocupant, ultra càrrecs protocol·laris, altres tasques d'evident responsabilitat que li permeteren entrar en contacte amb la realitat politicocultural del país i exercir la seva influència personal amb una relativa autonomia.⁵

També cal prendre en consideració que algunes de les personalitats més representatives de la nòmina d'autors del seu temps,⁶ en iniciar-se el seu regnat, ja vivien de feia temps instal·lades en un dinàmic panorama cultural, les línies més importants del qual s'havien perfilat durant el fructífer regnat de Pere el Cerimoniós (1336-1387); una llarga etapa que, no cal dir-ho, també havia determinat, si bé d'una manera més tutelada i directa, la formació dels prínceps Joan i Martí. Això vol dir que tenien ja una opinió prou establerta a l'hora de reaccionar a favor o en contra de les novetats arribades de França durant el breu però estimulants regnat de Joan I (1387-1395), no debades considerat per alguns com «un dels més gloriosos» de la nostra cultura i el «primer període de l'humanisme català»;⁷ novetats a poc a poc complementades o substituïdes per la influència italiana.

Tanmateix una simple ullada a un esquema sintètic, merament indicatiu, deixa entreveure que l'experiència vital de la majoria dels *litterati* de major relleu, tot i que no sempre d'igual nivell d'originalitat, ja apareix *stricto sensu*, d'una manera o d'una altra vinculada a la persona de l'infant Martí, gaudint més o menys ocasionalment de la seva protecció, i mantenint i/o intensificant aquests contactes precedents després del seu accés a la Corona. D'altres autors, aleshores més joves, com, posem per cas, Felip de Malla (c. 1378-1431) o fra Nicolau Quilis, tot i que la seva activitat literària graviti més en una etapa posterior, també es beneficiaren del mecenatge material i moral del monarca, que té el mèrit d'haver reconegut la seva vigoria intel·lectual i, en el cas de Malla, d'haver escoltat la seva brillant oratòria, que el rei, com a hàbil orador que era, tingué oportunitat d'assaborir.⁸

5. Comte de Besalú, senescal de Catalunya (1368), comte de Xèrica (1372), lloctinent de València (1378), duc de Montblanc (1387) i conseller del seu fill Martí en la campanya siciliana de 1392. Els infants Joan i Martí van compartir ama, de la mateixa manera que compartiren les «cartes» i lliçons de gramàtica de Domingo Ortí. La tendència en la cort reial era la de mantenir els càrrecs de provada solvència. Així, el mestre d'esgrima d'ambdós prínceps, Pere d'Antist, ja havia ensinistrat els reis Alfons i Pere en aquella art (Josep Maria Roca, *Johan I d'Aragó*, Barcelona, Institució Patxot, 1929, p. 23-25).

6. Com fra Francesc Eiximenis (1330?-1409), Pere i Jaume Marc (?-1413; c. 1335-1310), Bernat Metge (1350?-1413), fra Vicent Ferrer (1350-1419), fra Antoni Canals (1352-1419), Anselm Turmeda (c. 1352-1424/1432) o fra Joan Eixemenó (c. 1360-1420).

7. Vegeu Antoni RUBIÓ I LLUCH, «Joan I Humanista i el primer període de l'Humanisme català», *Estudis Universitaris Catalans*, núm. 10 (1917-1918), p. 1-117; Martí de RIQUER, *L'Humanisme català*, 1934, Barcelona, Barcino, col·l. «Popular Barcino».

8. Gràcies als esquemes dels sermons conservats, sabem que Felip de Malla va predicar almenys dues vegades, el 1409 i el 1410, «in presentia serenissimi principis domini martini, regis Aragonum», a la residència reial de Bellesguard, i una el 1410 en

En el cas de la lírica, és prou sabut que el Cerimoniós s'agradava de lluir els seus dots poètics, i que feia servir composicions seves per expressar als infants els seus desitjos o sentiments.⁹ Els seus fills, en especial Joan I, van assimilar aquest gust per la cançó. I van ser Joan i Martí, una vegada convertits en reis coronats, els qui van restablir de manera oficial a Barcelona la tradició del Consistori de Tolosa.

El primer ho va fer el 20 de febrer de 1393, trametent, de València estant, una carta que és tota una proclama o exaltació pública de la força regeneradora, gairebé catàrtica, de la poesia, en què establí que la festa de la Gaia Ciència se celebrés el mes de març, el dia de l'Anunciació, o el diumenge següent. Nomenà «mantenedors» del Consistori Jaume Marc, oncle d'Ausiàs Marc, poeta i teòric reconegut, i el gramàtic Lluís d'Averçó.¹⁰ I el 1396, coincidint, si més no, amb la famosa ambaixada del conseller Ramon Savall, amic de Metge i d'Eiximenis, a aquella ciutat per tractar de transmetre al rei els greuges i la preocupació de les ciutats pels problemes candents que amenaçaven el país, en bona part explicitats en les pàgines de *Lo Somni*, Joan I tractava d'encoratjar els jurats a continuar patrocinant aquella exaltació de la poesia.¹¹

presència de Benet XIII i del rei, «apud ecclesiam monasterii sanctimoniarum Vallis domicellarum», o sigui, al monestir de Valldonzella. Vegeu Felip de MALLA, *Correspondència política*, 1978, ed. a cura de Josep Perarnau, Barcelona, Barcino, col·l. ENC A, núm. 114, p. 84-85; Josep Maria MADURELL i MARIMON, «Mestre Felip de Malla», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* (en endavant, BRABLB), vol. xxx (1963-1964), p. 499-626. Martí va recomanar *manu propriae* al papa, el 1409, que el fes cardenal (Felip de MALLA, *Correspondència...*, p. 62). Vegeu la densa aportació de Jordi RUBIÓ, *Història de la literatura catalana*, vol. i, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1984, col·l. «Obres de Jordi Rubió», núm. 1, p. 256-272, que considera (p. 263) que la personalitat literària de Malla ja es perfila prou bé durant aquesta primera etapa del regnat del rei Martí. S'han conservat dos remarcables parlaments del rei, un del 1406 i un altre del 1408, pronunciats davant les Corts catalanes (vegeu Ricard ALBERT i Joan GASSIOT (ed.), *Parlaments a les Corts catalanes*, Barcelona, Barcino, 1928, col·l. ENC, núm. 19-20, p. 58-72 i 74-78), i un a les Corts aragoneses, el 1398. Consulteu Pedro CÁTEDRA, «Acerca del sermón político en la España medieval (A propósito del discurso de Martín el Humano en las Cortes de Zaragoza de 1398)», BRABLB, vol. xl (1985-1986), p. 17-47. Cátedra insinua la possibilitat que aquest brillant discurs l'hagués escrit Bernat Metge. No entro en la matèria, tema d'una altra penòncia.

9. Bé per incidir en el seu desig de veure casat l'infant Joan amb la princesa Maria de Sicília, o per comunicar a l'infant Martí, quan era lloctinent de València (1378), la manera d'armar els cavallers. Vegeu la composició «Vetlan e-l lit suy n'un penser casut...» tramesa a l'infant Martí, a Irénée CLUZEL, «Princes et troubadours de la maison de Barcelone», BRABLB, vol. xxvii (1957-1958), p. 366; Martí de RIQUER, *Història de la literatura catalana*, vol. i, Barcelona, Ariel, 1964, p. 536-537, amb foto del registre de Cancelleria, 1265, f. 65, ACA.

10. Vegeu alguns dels conceptes que hi podem llegir, en la bella prosa del secretari Bernat Sirvent: «Et ipsius sciencie que uno amoris vocabulo gaya vel gaudiosa, et alio nomine inveniendi sciencia nuncupatur, effectum et escientiam arbitantes, que purisismo, honesto et curiali nitens eloquio, rudes erudit, inertes escitat, ebetes molit, doctos allicit, irsuta crinit, occulta elicit, obscura lucidat, cor letificat, escitat mentem, sensum clarificat atque purgat, parvulos et iuvenes haustu sui lactis melliflui nutrit et attrahit [...]. Hec nemque que morum est aula virtutum socia, honestatis conservatrix et custos, ac viciis penitus inimica, cuius utilitas lucet, magnificentia virtutis apparet, operacio arridet fructuosa, vitalia iubens, noxia prohibens, errata dirigens, terrena removens, celestia persuadens, non solum in sermone set eciam in virtute maiores, mediocres et minores corrigens, reformans et informans»: ACA, Reg. 1924, f. 149r-150r, editat per Josep Maria CASAS HOMS (ed.), *'Torcmany' de Luis de Averçó: Tratado retórico gramatical y diccionario de rimas. Siglos xiv-xv*, Barcelona, CSIC, Instituto Miguel de Cervantes, 1956, vol. II, apèndix I, p. 441-443, i copiat per Roger BOASE, *The Troubadours Revival: A Study of Social Change and Traditionalism in Late Medieval Spain*, Londres, Routledge & Kegan Paul, 1978, p. 127-129. Boase troba en aquest i en altres textos semblants arguments a favor de la seva teoria de la funció ennoblidora de la poesia cortesana enfront de la corrupció generalitzada de la societat de finals del segle XIV i començament del XV.

11. Es conserven els presentats per Savall. Vegeu Josep Maria ROCA, «Memorial de greuges que'ls missatgers de la ciutat de València presentaren al Rey Johan d'Aragó», BRABLB, vol. II (1923), p. 70-79. Pel que fa a la carta reial, vegeu Antoni RUBIÓ i LLUCH, *Documents...*, vol. I, doc. ccccxxxii, p. 384-385: hi demana als jurats que «continuant ço que be havets començat, donets obra a acabament, que n l any present se faça en aquesta ciutat semblant festa, e per consequent en los anys esdevenidors, donant semblants joyes que l any passat foren donades als trobadors [...]». Dominus rex mandavit mihi Bernardo Medici». Martí de RIQUER (ed.), *Obras de Bernat Metge*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1959, vol. I, p. *89, indica que «algunos conceptos sobre la poesía, desarrollados en esta carta, tienen cierto paralelismo con ideas que aparecen en *Lo Somni* (véase la

Tanmateix és mèrit del rei Martí haver donat a la iniciativa del seu germà la categoria de mecenatge reial, ja que en una missiva escrita a Saragossa el primer de maig de 1398 adjudicà la suma anual de quaranta florins d'or per a pagar les despeses de la celebració, i es reservava el dret de nomenar els jutges. En aquest important document, després d'un llarg exordi en el qual s'exalta de manera molt genèrica la ciència com a fonament sòlid de la teologia, de l'ortodòxia i, en el fons, del benestar universal, el rei Martí conclou que res no hi ha de més dolç, agradable i profitós; raó per la qual vol afavorir amb el seus dons i la seva estima els súbdits que s'esforcin a practicar-la. I com que a la ciutat de Barcelona, fèrtil en tota classe d'iniciatives, hi havia persones que, ultra els seus altres nombrosos coneixements, «treballen els preceptes i la pràctica de l'art de l'oratoría», instrument de gran utilitat pràctica, que refina i enalteix el qui la practica, el monarca, a fi de fomentar-la encara més, feia donació a la comunitat de la suma que considerava necessària per a sufragar les joies de l'esmentada celebració, que s'havia de fer en les condicions per ell estipulades.¹² Poc després (el 12 d'agost de 1399), i d'acord amb la prerrogativa que s'havia atorgat en el document precedent, confiava a Jaume Marc i a Lluís Averçó el càrrec de «mantenedors».¹³ La Gaia Ciència esdevenia així un instrument més de l'exaltació del poder reial.

Enric de Villena, parent i protegit del rei Martí, ens ha llegat un interessant document *pro domo* de l'esplendor que va arribar a tenir aquesta festa barcelonina. Rubió situà al 1413 l'important testimoni del pròcer castellà, testimoni que Riquer, en canvi, considera que respon «en els seus aspectes principals» a l'experiència personal adquirida per Villena mateix el 1408.¹⁴ Sigui com sigui, sabem que el marquès, que ja abans havia sol·licitat i obtingut el suport del monarca en alguns complicats afers personals,¹⁵ va venir a Barcelona cercant el generós recer del seu reial parent. És ben possible que fos el rei mateix qui li facilités el patrocini de l'infant Ferran d'Antequera, futur Ferran d'Aragó, en l'òrbita del qual va girar després aquell curiós personatge de notable relleu cultural, i a cavall entre dues llengües i dues literatures.¹⁶

nota 44, en la pág. 369 de la presente edicion)». Assenyala també que la resposta dels jurats, que es neguen a pagar la festa, mostra que la proposta era del tot inoportuna en aquells moments que ells percebien com de crisi nacional. Cf. amb Martí de RIQUER, *Història...*, p. 567-569.

12. Josep Maria CASAS HOMS, *'Torcimany'...*, vol. II, apèndix II, p. 444-446; Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Documents...*, vol. II, p. 352-353. Vegeu Giuseppe TAVANI, «Tolosa i Barcelona: dos consistoris per a una poesia», a *Actes del VIII Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Tolosa de Llenguadoc, 1988)*, vol. I, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989, p. 297-323.

13. Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Documents...*, vol. II, p. 352.

14. Vegeu Martí de RIQUER, «Don Enrique de Villena en la corte de Martín I», a *Miscelánea en homenaje a Mons. Anglés*, vol. II, Barcelona, 1958-1961, p. 717-721, i Martí de RIQUER, *Història...*, vol. I, p. 569-574.

15. Ja el 1400, per a l'obtenció del marquesat de Villena, o arran del seu casament. Vegeu Jordi RUBIÓ, *Història...*, p. 234-237. El 1404, don Enric, fart de compartir l'esposa amb el rei de Castella, s'havia apartat de la cort d'Enric III amb la curolla de convertir-se en cavaller de fortuna o «cavaller anant». El bon rei Martí va tractar de treure-li aquesta idea (d'«anar e descórrer per lo mon lla on la sort o fortuna vos port») del cap, com bé ho prova una seva carta (exhumada per Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Documents...*, vol. II, doc. CCCLXXXIV, p. 371-372) en la qual li recomana de tornar a la cort castellana. Riquer mateix (Martí de RIQUER (ed.), *Obras...*, 1959, p. *207-208) publicà dues cartes en aragonès, redactades per Bernat Metge, que demostren de quina manera el nostre rei tractà d'ajudar el de Villena. En la primera, adreçada a l'infant castellà Ferran d'Antequera, futur rei Ferran d'Aragó, demana que hom atorgués al marquès el càrrec de mestre de Santiago («fués transportado en el maestrado de Sanct Yago vagant»), ja que, com bé demostra la segona missiva, dirigida al rei Joan II, tenia seriosos problemes per a cobrar les rendes com a teòric mestre de Calatrava, raó per la qual «no trobaría qui le emprestás o bestragués alguna quantía de moneda en las suyas necesidades, e convendría-le a bevir con grant vergonça de vós e nuestra». Vegeu Jaume RIERA I SANS, «Enric de Villena, Mestre de Calatrava», a *Miscelánea en honor de José María Madurell y Marimón*, vol. III, Barcelona, 1979, p. 109-132, i *Estudios Históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos*, núm. 7 (1979), p. 109-132.

16. Va acompanyar Ferran en la seva coronació, i abans havia sigut testimoni de la rendició de Jaume d'Urgell a Balaguer

De la poesia del període, que en general es manté fidel als coneguts tòpics de la convencional herència trobadoresca, només fixaré l'atenció en algunes composicions que aporten alguna data històrica o documental d'interès, relacionable amb la vida del rei Martí i/o amb afers del seu regnat esmentats per Metge en *Lo Somni*.¹⁷

És, per exemple, el cas de dos sirventesos de Guillem de Masdovelles, segons Rubió, «l'únic important dels [poetes] coneguts avui que pogueren estar presents a les festes de la Gaia Ciència de Barcelona en temps de Joan I, de Martí i de Ferran»,¹⁸ recollits en el *Cançoner* que porta el nom d'aquesta família. La primera és una composició circumstancial que es proclama feta «en lo temps de la guerra dels armenyaguesos» (1389) i que va dirigida a Ramon d'Abella, cap de la companyia en què militava el poeta durant aquella contesa, en la qual Martí, aleshores duc de Montblanc, era responsable de la defensa del Principat.

Aquest poema combina els truculents tòpics d'exaltació de la guerra (I), en la línia dels posats en circulació per Bertran de Born (caps tallats, hòmens esquarterats i morts, etc.), amb l'evocació d'un amor que farà suportable la campanya imminent, i donarà el valor necessari tant al capità de la host (V, 31-32) com al poeta, que en la tornada suplica a l'estimada que no l'oblidi. A aquesta relació guerra/amor, tan típica de la cavalleria medieval, s'hi afegeix una descripció dels dos bàndols antagònics: el comte de Charolais (II, 8-14), Bernat VII, nebot de Mata d'Armanyac i pretendent al regne de Mallorca,¹⁹ el qual, amb el seu crit de guerra: «Armanyac!», liderava els «malvats cruels, sense raó que volen damnificar el regne» (III, 17), i l'alt rei d'Aragó (III, 16), que ha de venjar l'afront amb sang. El vers 17 deixa prou clar qui té la raó i la simpatia del poeta, i el caràcter de propaganda militar i política d'aquesta composició, en què l'autor dedica tota una estrofa (IV, 23-28) al rellevant paper que el duc de Montblanc estava destinat a tenir en aquella lluita, ja que, se'ns diu, cal suposar que sense ironia: «segurament voldrà ser un dels primers en entrar en combat,/ amb gran esforç i coratge. Cruelment/ perseguirà els enemics, que han començat aquesta guerra, de manera que no podran escapar./ Cabdellarà una batalla tan gran,/ que s'en parlarà per sempre més arreu del món».²⁰

(1414). El va enviar a Avinyó com a ambaixador, juntament amb Felip de Malla, per negociar el tema del Cisma (16 de novembre de 1415). Com és sabut, Ferran fa confirmar i ampliar el decret del rei Martí sobre el Consistori de la Gaia Ciència, i Felip de Malla va pronunciar dos brillants discursos al Consistori de 1413. Vegeu Marçal OLIVAR, «Felip de Malla, Parlaments al Consistori de la Gaia Ciència», *Quaderns d'Estudi*, núm. 23 (1921), ara a Marçal OLIVAR, *Obra dispersa: Llibre en homenatge en el seu 90è aniversari*, ed. a cura de Francesc Fontbona i Amadeu-J. Soberanas i Lleó, Barcelona, Biblioteca de Catalunya, 1991, p. 25-38; Jordi RUBIÓ, *Història...*, p. 272-275; Martí de RIQUER, *Història...*, p. 574-577, i, en especial, Josep M. PUJOL, «“Psallite sapienter”: la gaia ciència en els sermons de Felip de Malla de 1413 (Estudi i edició)», *Cultura Neolatina*, núm. 56 (1996), p. 177-250; Josep M. PUJOL, «“Gaia vel gaudiosa, et alio nomine invendiendi scientia”. Les idees sobre la poesia en llengua vulgar als segles XIV i XV», a Lola BADIA i Albert SOLER (ed.), *Intel·lectuals i escriptors a la baixa edat mitjana*, Barcelona, Curial i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994, p. 69-94; Josep M. PUJOL, «“Els trobadors estudiosos” segons Felip de Malla», a Carles ROMERO i Rosend ARQUÉS (ed.), *La cultura catalana tra l'Umanesimo e il Barocco: Atti del V Convegno dell'Associazione Italiana di Studi Catalani (Venezia, 24-27 marzo 1992)*, Pàdua, Programma, p. 191-208; Josep M. PUJOL, «La “poètica nau de l'entenimen” i el naufragi d'Ulisses: opinions, teologia i poesia a l'obra de Felip de Malla», BRABLB, vol. XLV (1993-1994), p. 275-302. Pujol aborda sàviament les claus medievals de la valoració ètica i enaltidora de la poesia, que li donen dignitat i utilitat públiques, des dels tractats teòrics fins als discursos de Malla davant el Consistori de 1413.

17. Un dels rumors divulgats per la *vox populi* era que la invasió francesa l'havien sufragada i organitzada Joan I i Violant de Bar. Vegeu Martí de RIQUER (ed.), *Obras...*, p. *43.

18. Jordi RUBIÓ, *Història...*, p. 209; Jaume MASSÓ I TORRENTS, *Repertori de l'antiga literatura catalana: La poesia*, vol. 1, Barcelona, IEC, p. 340.

19. Ferran SOLDEVILA, *Història de Catalunya*, Barcelona, Alpha, 1963, p. 504.

20. Vegeu Ramon ARAMON I SERRA (ed.), *Cançoner dels Masdovelles (Manuscrit n.º 11 de la Biblioteca de Catalunya)*, 1938, Barcelona, IEC, col·l. «Cançoners Catalans de la Biblioteca de Catalunya», núm. 1, p. 189-190, i RIALC (Repertorio informatizado dell'antiga letteratura catalana). Publicada per Jaume MASSÓ I TORRENTS, *L'antiga escola poètica de Barcelona*, Barcelona,

Una altra composició d'aquest mateix *Cançoner* respon, segons explica la rúbrica, a un moment decisiu de la campanya siciliana de l'infant Martí iniciada el 1392 («En rims.../ perlant de la conquesta/ qu'evets en mans...», I, 1-3, 7-8) i en la qual participaren alguns poetes com Pere de Queralt, Gilabert de Pròixida i l'esmentat Guillem de Masdovelles. L'infant, durant el setge de Catània (1394), encarregà a Guillem que tractés el tema («me ftes demanda/ Per que-n çest cas no fazi'algun'obra», I, 1-3).²¹

Som, doncs, davant d'una mostra representativa de la utilitat d'aquest tipus de composicions, capaces de traspasar murs i fossats, destinades a circular i a ser cantades al servei de la causa de Martí el Jove en un moment considerat crucial en què devia ser urgent tensar les energies de la pròpia host i soscar la moral de l'enemic. L'objectiu sembla clar: atemorir l'adversari fent circular la notícia de l'arribada d'un nou contingent de tropes catalanes (i si tenim en compte que feia poc que l'assetjat dins la mateixa ciutat era el rei Martí, allò més maquiavèl·lic és considerar la possibilitat que el text fóra escrit quan la notícia tenia potser més d'esperança que no de realitat!). Es vol transmetre l'amenaça —que la nova situació fa més versemblant— d'una terrible represàlia, que l'autor evoca i postula alhora, tot fent servir el registre més cru del repertori cavalleresc. Si els rebels no se sotmeten aviat, hi haurà una tal massacre que, dels revoltats, «no en romandrà ni la llavor». I això amb tota justícia, ja que, segons anuncia el text, els vassalls que tracten de burlar-se del seu senyor han de morir a mala mort, especejats, de manera que no en canten més galls ni gallines. La terrible vindicta catalana no es farà esperar. Aviat —profetitza l'autor—, dins Catània, «veurem tallar caps, peus i punys. El setge és tan estret que cap traïdor no podrà escapar de la mort».²² I una vegada aconseguit aquest objectiu, caldrà continuar —demana el poeta— la tasca sense pietat, cremant i enderrocant viles i castells, fins a haver purgat la terra de traïdors i castigat la malvestat dels sicilians. Tanca el poema una invocació a la Verge Maria, a la qual hom prega que ajudi el «senyor duc contra Satan i contra una gent tan dolenta», que òbviament identifica amb el dimoni.

El to decidit i les recomanacions expressives de completar la conquesta a sang i foc, els podem llegir també com un estímul més dels nombrosos que degué rebre l'infant Martí. En aquest sentit, resulta especialment reveladora i cenyida a la realitat la carta del provincial dels franciscans, fra Pere Martí

Casa de la Caritat, 1922, p. 61-62; Julio RODRÍGUEZ-PUÉRTOLAS i Lluís ALPERA, *Poesia i societat a l'edat mitjana (Estudi i antologia)*, Palma de Mallorca, Moll, 1973, núm. 24, p. 138-139. Una de les composicions d'aquest autor, la núm. 43 del *Cançoner*, p. 62, «fonch coronada ha Tolosa», la qual cosa prova la continuïtat de la tradició. Guillem sembla que pertanyia al cercle de l'infant Martí. Vegeu Daniel GIRONA i LLAGOSTERA, «Itinerari del rei Martí», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, núm. 4 (1911-1912), p. 123-124, i Martí de RIQUER, *Història...*, p. 683-690. Es conserven unes expressives cartes dels franciscans Pere Martí i Francesc Eiximenis adreçades a l'infant Martí durant aquesta campanya.

21. Ed. Ramon ARAMON i SERRA (ed.), *Cançoner...* [139], p. 191-192; Jaume MASSÓ i TORRENTS, *L'antiga escola...*, p. 62-63; Julio RODRÍGUEZ-PUÉRTOLAS i Lluís ALPERA, *Poesia i societat...*, núm. 25, p. 140-141, i RIALC; Jordi RUBIÓ, *Història...*, p. 211; Martí de RIQUER, *Història...*, p. 685 (amb una foto del manuscrit a la p. 684). L'encapçalament detalla ben expressament que «el ffeu per manament del duch de Monblanch, l'infant don Martí, qui apres fonch rey d'Araguo». Vegeu Alberto BOSCOLO, *La politica italiana di Martino il Vecchio, re d'Aragonia*, Pàdua, CEDAM, 1926, p. 11-28; Francesco GIUNTA, *Aragonesi e catalani nel mediterraneo*, vol. 1, Palerm, Manfredi, 1953, p. 170-176.

22. En resumeixo les idees bàsiques. Cf. amb: «Car ja n'estan ab trop granda temença,/ Ab gran rayzo, la gent qu'ere-us son contre,/ Qu-en breu veyrem ffar tan cruzel encontre/ De lor que ges no-n romandra semença;/ Car li vessall, que tostemp fan llur punya/ De llur senyor, com lo poran confondre,/ Deuon parir de mal coltell, he fffondre...// Tals secors es vengutz de Catalunya,/ E ja c'ab vos tan noble poder era,/ Que ges no-m pens que-n romangua derrera/ Ffinal castich ni d'altre part s'esmunya,/ Ans veyrem tost, dins Catalan, tola/ Caps, pes he punys, car tan poderos citi/ Hi tenis vos, que no-n romandra quiti,/ Traydor, de mort, ne-ls devets ges absola...// E cavalcats per cremar e-z abat/ Viles he burchs, castells prenden per fforça./ E null traydor que ss'i trop, gens no storça...// Mayres de Deu; [...] preyats lo Ffill que valha/ Al senyor duch contra jent tan malvada.»

(12-X-1393?). Ve a dir que, tot i que hom treballa per enviar-li ajuda, Martí ha de procurar recuperar el regne amb les seves pròpies forces i el seu enginy, que no li manquen, actuant amb molta més energia i decisió. Això demana una millora de la seva conducta personal, ja que circulen rumors que dissipen el patrimoni de la Corona i sobretot que «fort a tard volets exir de la cambra ni volets cavalcar per la illa ni fer justícia». Més expressiva i realista resulta encara l'amonestació de no voler guanyar les batalles resant amb els braços enlaire, a l'estil de Moisès, sinó lluitant com Josuè, perquè, en temps de guerra, el príncep serveix millor Déu amb el llibre i la balança de la justícia, i especialment amb l'espasa i la llança a la mà, lluitant amb justícia contra els enemics, que no amb llibres d'oracions.²³

Aquesta valenta missiva contrasta amb la molt més diplomàtica i interessada que fra Francesc Eiximenis, el 1392, havia tramès al duc de Montblanc, en la qual, ultra recordar-li que la seva victòria siciliana, celebrada a València amb una gran festa en què ell va predicar, fou obra de Déu, li brinda una bateria rutinària de consells pràctics,²⁴ entre d'altres «que us convertatz un poch e sent Francesch», portant així l'aigua al seu molí particular, en especial quan esmenta alguns temes que l'afectaven com a autor, com ara recomanar la còpia d'alguns dels seus llibres (el *Dotzè?*), que, segons explica, només costaria «cent florins», o menys, i encomanant-li la protecció del propi orde.

Aquesta ingerència dels consellers espirituals en els afers de Martí, sembla ser, com veurem, una constant del seu regnat. Ho demostra, per exemple, la correspondència conservada entre Eiximenis i el rei, sobre el tema de l'anomenada croada a Barbaria, que prengué fonament en una ràtzia barbaresca a la localitat valenciana de Torreblanca, on els pirates nord-africans robaren, entre altres coses, els vasos sagrats de l'església local amb les espècies consagrades. Aquell sacrilegi, que atemptava contra el sentiment popular de la col·lectivitat cristiana, va ser convertit en crit de guerra i poderós incitament d'una croada religiosa sancionada pel papa Benet XIII i considerada providencial pel rei Martí. Organitzada a València i Mallorca, en van ser comissaris fra Francesc Eiximenis, resident a València, i el seu germà d'hàbit, el mallorquí fra Joan Eixemenó o Ximenó.²⁵ No entraré en detalls

23. «E sia vostra mercè de exercitar-vos en tal manera, si desijats vostra honor, que per vos matex ab la ajuda dels vostres recobrets vostre regne, y ab tots aquells tractaments e maneres que la vostra saviesa sabra dictar, cor Deus vos n'a complit, si usar ne volets. E desplau-me, molt alt senyor, d'alcunes coses que s dien deça, cor diu-s'ich que fort a tart volets exir de la cambra ni volets cavalcar per la illa ni fer justícia a vostres pobles e que dissipau lo patrimoni de la corona e u donau tot a alguns singulars, e els cavallers e els scuders pus pobres no son pagats ni satisfets [...]. Perquè, molt alt príncep e senyor, plàcia-us de renovellar-vos en altre hom e pendre força e virtut, segons que antigament han fet los vostres pares passats. E jatsia que vos primerament vos degats ajustar ab nostre senyor Deus e haver-lo denant los vostres ulls, empero en semblant temps de guerres, mils serveix a Deu lo príncep ab la spa e ab la llança, justament pugnant contra los enemichs, e ab lo libre e balança de justícia sobre ls pobles, que no ab libres de oracions e oynt moltes misses, qui-s pertany a nosaltres, qui pregam Déus per vós, tenint l'ofici de Moyses, qui pregava en lo mont com Josue batallava, y sper en Deus que serets altre Josue e aures victoria, pus que justícia es ab vos»; Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Documents...*, vol. II, doc. CCCXVIII, p. 335-337.

24. Sobre com ha de guardar el seu fill contra possibles metzines, administrar bé la justícia, honrar els eclesiàstics, no hostatjar-se en els convents, amagar les seves debilitats, mostrar cara alegre, mantenir la paraula dada, ser liberal i hospitalari, amar la cosa pública, comptar amb les oracions de la gent devota, en especial dels franciscans, etc.

25. Vegeu Andreu IVARS, *Dues creuades valenciano-mallorquines a les costes de Berberia 1397-1399*, València, Imprenta de Olmos y Luján, 1921; Jaume SASTRE MOLL, «Aportación mallorquina a la Armada Santa», *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, vol. 37 (1979), p. 167-199, i 485-518; Albert HAUF, *D'Eiximenis a Sor Isabel de Villena: Aportació a l'estudi de la nostra cultura medieval*, Barcelona, IIFV i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990, p. 78-79. A la p. 21, Ivars va publicar una carta del rei Martí dirigida a Eiximenis (3-XII-1397) en què es detecta el caràcter providencial que el monarca donava a aquest afer: «Maestre Francesch: Vist havem ço que-ns havets scrit. E sap nostre senyor Déus, al qual nostre cor es ubert, que havem hagut sobiran plaer et consolacio com per vostra letra havem sabud e compres certament lo fet d'aquesta santa e benaventurada armada, qui s'es començada, creem divinalment, per aquexa ciutat de València haver manera e tal [...] de la qual nos part lo merit e retribucio divynal, n'esperam sobre tots los altres Reys e Prínceps de cristians aconseguir fama et renom, donara via et manera que aquella obtendra la fi desijada. E nos no ometents, axí com devem, aquest tan singular et acceptable do a nos per

d'aquest afer, ja prou estudiat, però sí que considero adient recordar com, una vegada més, la poesia és alhora un valuós exponent d'un estat d'ànim col·lectiu i un poderós instrument per a mobilitzar-lo i catalitzar-lo.

Bé que ho prova el sirventès de croada del poeta Andreu Febrer (Vic, 1375/1380 - ? 1443?), escrivà reial i poeta format a la Cancelleria, que el 1398 va participar en aquella expedició emfàticament destinada, com un any abans explicava el mateix rei Martí en una carta als jurats valencians, a «fer reempço d'aquell qui per reembre vosaltres e tota humana natura no duptà, ans per vera amor e voler, volch venir en lo món».²⁶ La motivació no pot ser més diàfana: calia, en primer lloc, recuperar materialment les hòsties robades, identificables amb la persona mateixa de Jesucrist, i també venjar el terrible ultratge i infligir als infidels un escarment que evités de soca-rel incidents similars.

Tot això queda palesament expressat en la dura arenga poètica de Febrer,²⁷ en la qual, tret d'una

l'altisme, segons creem, presentat, mas aquell acceptants agradablement, entenem en la prosecucio et bon et prest spatxament d'aquella, axí en scriure e sol·licitar ab continuades e reiterades letres la dita ciutat de València, et encara la ciutat de Barchinona, la qual per semblant, segons havem entes, fermament, proseguex aquest fet, com a altres singulars de aquelles, donar-hi tot bon endreçament e favor que sien a nós possibles et retre-hi nostre dret, segons devem e som tenguts.»

26. Carta datada a Saragossa el 9 de novembre de 1397 i publicada de manera fragmentària per Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Documents...*, p. 390-391, i que he pogut llegir sencera en Lluís BRINES, *Biografia documentada de Francesc Eiximenis, OFM*, en premsa: «E nostre senyor Déu, per sa inefable bonesa, darà loch que les sacrades eucaristies seran en mans de sos feels, extolents retornades e aquí venerablement honrades, axí com es loablement acostumat. E devem nos, nosaltres e tots nostres sotsmeses, punyir fortment e mordre venjança del divinal interes, lo precios cors del qual irreverencialment per infels és tractat e detengut, segons dit és, lo dampnatge dels que han captivats e tenens tributaris compassió, amor e pietat de la terra, e encara provisió que semblants actes d'aquí avant no-s seguesquen [...]. E vage-us lo cor fer reempço d'aquell qui per reembre vosaltres e tota humana natura no dupta, ans per vera amor, ab gran cor e voler, volch venir en lo mon e ab molts scars e vituperis reebre mort humana.» Martí d'ALPARTIL, *Cronica Actitarum Temporibus Benedicti Pape XIII*, ed. i traducció a cura de J. Àngel Sesma Muñoz i María Mar Agudo Romeo, Saragossa, Gobierno de Aragón, 1994, p. 26: «Eodem eciã anno pro parte christianissimi Martini regis Aragonum et regni et civitatis Valentie Franciscus de Fluviano, civis Valentianus, ad dominum nostrum venit cum inbaxiata, videlicet ut, cum Sarraceni Affri a duobus locis sitis in litore maris, videlicet de Turre Alba et de Orpesa, locis diocesis Dertusensis, ostiliter invasissent estragesque et çedes miserandas omnium in eisdem locis fecissent, domos et ecclesias inçendissent, res mobiles diruissent, santuaria profanassent et, quod gravissimum est ac quibuslibet fidelibus audientibus visceralibus amaritudinis et doloris ascerbitate[m] ingerit, sacratissimum Christi corpus sub diversis ostiis consecratis in ecclesiis ipsorum inventum secum exportasse ipsunque frequenter pollutis causa tractasse manibus ac sue superstitionis ostendisse consortibus in ortodoxe religionis et fide christiane querimonium et derisium ipsius salutiferi sacramenti dedecus ac vilipendium, enbaixator predictus a tantam iniuriarum debitam ulcionem classem armare et ad ipsorum infidelium partes miterere proponebant. Qua propter supplicabatur quatinus, ut Christi fideles ad proficiscendum cum classe predicta contra infideles eosdem et ad elargiendum eciã de bonis suis ad oppus et utilitatem classis ipsius per amplius moverentur, verbum crucis in regnis et terris ipsius regis contra dictos infideles publice predicari et crucem ipsam eam petentibus et sumere volentibus dari mandare cum privilegiis, sentenciis et indulgenciis cruce signatis dari solitis, auctoritate apostolica dignaretur; et tandem cum maximis difficultatibus predictus enbaxator obtinuit ad III annos, videlicet kalendis marci, pontificatus domini nostri Benedicti pape XIII predicti anno quarto.»

27. «I Doloros critz ab votz brava, terribla,/ ffelhonamen de vas migjorn nos crida:/ o crestians, fenitz tuyt vostra vida,/ o recobratz Dieu veray, impassible,/ que ce nos ay pres e[n] gran vituperi/ lo serazi fors de son tabernacle,/ e tornats lo lay denant lo trinacle/ on l'a penat del cegrat ciminteri!// II Qu'er es lo temps pel divinal misteri/ predestinat, on cove, morts, abatre/ tots los infels qu'en les parts del mon quatre,/ del Crucifix mestreso l'aut imperi,/ say començan per terra de Granada,/ e discorren tota la Barbaria;/ que del sol colch tro lay on naixs tot dia/ no-n remanch us de lor secta malvada.// III E donchs, prendam tuyt la santa cruzada/ e comencem crusel batalha fera,/ car lonch temps ha que 'b gran joy nos espera/ la grand'onor qui-ni sta 'parelhada;/ car lay veyrem trocegar [e] 'scuxendre/ morts per quartiers, e volar caps e torces,/ intrar murs forts, torrç e castelhs per forces./ IV que no-s pora res contra nos deffendre./ Lavos dira que no pot mays comprendre,/ lo preyon potz de l'infernal abisme,/ dels sperits qu'exiran del morisme,/ car a l'intrar feran lo portal fendre,/ e no-y haura satans qui plus ne vulha,/ ans diran tots: "Gitatz los los defora!";/ e li crusats crideran: "Er es l'ora/ que-l lach d'infern tots los moros aculha!"/ Si tombaran com fay la sequa fulha/ dels cims dels branchs, que-l forts vent enderrocha,/ barbres e turchs, alarps e-ls de Marrocha,/ e nos firen pendrem la lur despulha,/ meten a fons e gitan foch e flama/ viles e burchs, lochs, ciutats e mesquitas;/ e no us curets q'us ne sia ja quites,/ si donchs lo nom de Jesuchrist no clama. V Mayres de Dieu, a vos sola reclama,/ qu'etz segurs ports de la nos-

breu referència contextual que trobem en la introducció (I, 3-6), predominen els tòpics ja consagrats pel gènere de la cançó de croada. L'autor, assumint una veu patètica (noteu l'adjectivació: «doloros», «brava», «terribla», i l'adverbi «felhonament»), fa una crida als fidels cristians, situant-los en el dilema de morir o de recuperar Déu, que els sarraïns els han robat amb gran vituperi. En la segona estrofa (versos 9-16), crida l'atenció una afirmació autorial, en la qual convé centrar l'atenció perquè incideix en la gran expectació, creada pels nostres predicadors i pseudoprofetes del moment, com Eiximenis i Vicent Ferrer, sobre la imminent fi del món, que segons ells havia d'anar precedida de la conversió de tots els infidels, en especial dels jueus, i de la desaparició de la secta musulmana.

Febrer fa una interpretació ben dràstica del tema, substituint la idea de conversió per la d'un extermini total. Ha arribat el temps —s'exclama— preordenat per misteri divinal, destinat a destruir tots els infidels de les quatre parts del món, començant pels de Granada i seguint pels de la Barbaria. De manera que de llevant fins a ponent no en quedi ni un de llur malvada secta. I de l'exhortació més genèrica passa, en la tercera estrofa, a especificar el procediment a seguir. En primer lloc, cal participar en la guerra santa, a fi de compartir el gran honor i la satisfacció que de fa temps esperen els croats, que no és altra que la de dedicar-se plenament al carnatge d'un enemic incapaç de defensar-se («que no-s pora res contra nos deffendre», III, 24).

Però el punt àlgid, de mòrbida exaltació (III, 25-32), és la massacre imaginada: «allà veurem trocejar i estripar els morts esquarterats, i volar els caps i els torsos; penetrar a la força murs, torres i castells». Va acompanyat de la hipèrbole, que es pretén còmica, dels dimonis queixant-se perquè a l'infern no hi ha lloc per a tanta morisma, ja que els croats pretenen no deixar ni un moro fora. Després d'una poètica comparació dantesca (III, 33-36) —«cauran com fa la fulla seca/ del cim de les branques/ que el vent enderroca»—, s'esmenta l'altra gran motivació de l'empresa: la del pillatge i la devastació (III, 36-38), l'esbucament i l'incendi de «villes, castells, llogarets i mesquites»; destrucció de la qual només seran estalvis els qui invoquin el nom de Jesucrist. Com podem constatar, religió, honor, saqueig i assassinat en massa, tot resulta, així, compaginable en la piadosa ment medieval de l'autor.

Tanquen la composició una pregària a Maria (IV, 41-48) demanant la seva intercessió per a obtenir de Crist redemptor la salvació i una tornada (V, 49-52) en la qual apareix el *senhal* de la dama, «Àngel», a la qual prega que no deixi de complir la promesa de resar per ell a fi que torni sa i estalvi de la croada superant els perills de la mar.

Aquells perills es van demostrar ben reals, ja que una vegada assolit el migrat objectiu de conquerir durant una dia i mig la localitat nord-africana de Tellis, els croats es van veure obligats a abandonar-la, i aleshores la flota va sofrir els embats de la mar tempestuosa. Un segon sirventès del mateix autor dóna testimoni d'aquella situació, viscuda personalment. Es tracta d'un poema d'humil acció de gràcies a la Mare de Déu, a manera d'exvot per haver-lo salvat del «llac de la mar fonda» (I, 1) després de reclamar el seu adjutori.

La composició recorda l'estil i el contingut dels nombrosos miracles de Maria de la tradició me-

tra natura,/ lo pobles christ, que-l quartetz de pressura/ de l'Inimich qui-ls peccadors aflama,/ sopleyan Celh qui fon sus la colonda/ greumen betutz per l'amor que-ns havia,/ qu'entre los sants benehuyrada sia/ en peradis nostra vida segunda./ V. Angel, per ço que l'aspre mort no-m tonda,/ digatz per me cent jorns l'avemaria/ que-m promates, car en la companyia/ dels sants crosatz passi delay sus l'onda.» Segons Riquer, Febrer apareix documentat com a cambrer de Martí el Jove de Sicília durant una estada a París, i com a responsable dels interrogatoris del traïdor Artal d'Alagó. Entre el 1393 i el 1400 va compondre un panegíric de les dames de la cort d'Hug II, comte de Cardona. Va fer un altre panegíric de la reina Maria, muller de Martí el Jove, que pogué ser presentat a les festes del consistori barceloní o a Sicília (Martí de RIQUER, *Història...*, p. 577, n. 20 i ed. Martí de RIQUER, Apèndix II, p. 134-135. Trobareu el text a RIALC).

dieval en què, després d'una breu introducció, es narra el cas amb una certa minúcia i amb descripcions força tòpiques de la tempesta patida.²⁸ Febrer especifica (II, 9-16) que el fet miraculós va ocórrer el dia que «continuant el viatge dels sants croats es trobaven a l'altura de Mallorca». Aleshores el dimoni, volent deixar sense fills les mares dels passatgers, els volgué lliurar a la mort. Les onades i el vent de proa els va fer perdre el rumb i, perillant tota la nit, van demanar auxili a Maria.

Després de tornar a incidir en la tercera estrofa en la desastrosa situació en què es trobava la nau, que feia aigües arreu (III, 25-8), i, de bell nou, en les pregàries i vots marians dels naufragats, l'autor ens sorprèn amb una ingènua explicació de la causa de l'infortuni (III, 33-40): el fals Satanàs havia procurat aquell cas per fer malbé l'empresa, perquè no es pogués estendre la cristiandat entre la gent que allà devers Marroc, l'ha escarnida; on aviat [el dimoni] «perdrà la renta» (és a dir, el control que ara té dels sarraïns que manté tan «enganyats»), «els tindrà a tots encadenats dins l'infern, perquè Déu no vol que llur secta s'estengui més».

Torna, doncs, a repetir la idea que la secta musulmana estava condemnada a esvanir-se aviat, cosa que no deixa de resultar paradoxal si tenim en compte el desastrós resultat de l'expedició, però que respon a les idees apocalíptiques directament relacionades amb la sensació caòtica, agreujada pel Cisma, de corrupció total de totes les estructures de la societat, crisi que hom associava amb els senyals que havien de precedir la fi del món.

Un altre interessant poema de circumstàncies d'autor no especificat, però que sembla atribuïble al valencià Gilabert de Pròixida, és una «cançó de despit» contra el «rei d'Aragó» que, d'acord amb el context, no pot ser altre que Martí. En aquesta composició, pràcticament oblidada fins fa ben poc²⁹ i sembla que conservada de manera fragmentària, el poeta acusa d'ingratitude el rei Martí, al qual va servir fidelment, durant un any, en una primera campanya en la qual fou ferit a Palerm («Denan Palerm,/ sanch de mon cors hi resta») i, més tard, en una segona en la qual va participar en un combat naval a Tràpena i en l'atac a Marsala contra els barons rebels, mentre Martí es trobava assetjat a Agosta. El poeta-cavaller recorda així la seva contribució personal a la recuperació del regne de Sicília («Ab lo recha/ que era tot rebbellat/ Per nostre sforç,/ senyor, l'avets cobrat./ Eu fuy d'aycels,/ qui bé us hic aydat»), esforç que òbviament considera que no ha rebut el premi merescut, ja que al cap i a la fi el

28. Com el que podem llegir en l'anomenat *Llibre vermell de Montserrat*, f. viii: «De maris a periculo liberatis», xcvº, ocorregut el 1334 a un mallorquí anomenat Salvador Fabrer que navegava amb més de tres-centes persones en una nau carregada de forment (edició facsímil parcial, Barcelona, 1989), o els descrits per ALFONS X EL SAVI, *Cantigas de Santa Maria*, ed. a cura de Walter Metmann, Coïmbra, 1961, col·l. «Acta Universitatis Conimbrigensis», vol. II, núm. 112, p. 31-32, núm. 172, p. 181-182, i vol. III, núm. 313, p. 155-157. Vet ací el text original d'Andreu Febrer: «Pus qu'estorts suy del lach de la mar fonda,/ Mayre de Dieu, reclaman vostra ajuda,/ mos genols flechs, ab cor ferm qui no-s muda,/ en di merces a vos, pura flor monda,/ qui-ns havetz trayts de perill ten salvatge/ de l'aspre mort e de l'aygue preyon/ o[n] forem tuyt cabuçat ins al fon/ quan vos, Verges, nos trasques del pelatge.// II So fonch celh jorn que seguin lo viatge/ dels sants crusats fom lay denan Malorques,/ quant l'Enamichs nostres mayres exorques/ volch de nos far, gitan nos a carnatge,/ e l'aura forts amolt gran felhonia,/ e mar traves nos saltet al devan/ on tuyt forçat, Verges, vos recla[ma]n,/ desemperem tuyt nostre companyia./ E cridan tuyt: “Valens santa Maria!”,/ la mar y el vent pugan tostemps a l'orça/ tota la nuyt, tro que per fina força,/ tornan atras, laysan la dreyta via,/ e perillhan sus l'onda qui-ns portave,/ a golf lanssat nos lexem correr jus;/ mas, Verges, vos nos vingues al dessus,/ qui-ns delhiure[t]s de l'aygua qui-ns sobrave./ Car per mants lochs saltan nos trespessave/ l'onda corren de proa fins a popa,/ que no-ns te[n]ch ges calafatar d'estopa/ portes ne trauchs, car dedins nos intrave;/ on fayta fon entre nos, mortals, crida,/ merce claman ab grans plants e 'b gran vutz/ a vos, mayre del Senyor, sobre tots/ qu'en aycelh cas salvassets nostra vida.// III Car le Satans fals havia bastida/ celha cayso per torbar nostra 'npresa,/ perque no fos/ cristiandat estesa/ entre la gent que lay l'an scarnida/ de vas Marrochs, on tost perdra la renda/ dels serazis que lay ten altegats,/ e-ls tindra tots en infern cadenats,/ car Dieu no-l vol mays lur secta s'estenda»: Andreu FEBRER, *Poesies*, ed. a cura de Martí de Riquer, Barcelona, Barcino, 1951, col·l. ENC, núm. 9; copio el text del RIALC.

29. Devem a Jaume RIERA I SANS, «Una cançó de despit contra el rei Martí», *Mot so Razo* (Castelló d'Empúries i Universitat de Girona), núm. 7 (2008), p. 34-41, la recuperació d'aquest text i l'assenyada avaluació del seu context.

cavaller ha sigut acusat de traïdor per la justícia reial. Es tracta, doncs, d'un altre document de la col·laboració de l'estament cavalleresc en l'empresa siciliana.

Com bé va mostrar fa temps Massó, amb la seva proverbial saviesa i diligència, un dels poemes més rellevants i que marquen la tònica d'un negre pessimisme *fin de siècle* és degut a la ploma de Ramon Savall, personatge relacionat amb Eiximenis i amb Bernat Metge, raó per la qual ens pot servir de pont a l'hora de connectar amb les idees de l'un i de l'altre.³⁰ A més de batlle general i mestre racional, Savall fou en repetides ocasions conseller de la ciutat de Barcelona, a la qual, com ja hem avançat, va representar molt dignament durant la greu crisi plantejada poc abans de la mort de Joan I (Perpinyà, 1396). Mort aquest, formà part de l'ambaixada enviada a Sicília per comunicar a Martí la nova de la seva elecció. El 1402 mitjançava en el conflicte entre ciutadans i forans, a Mallorca, i el 1406 era a València defensant els interessos de Barcelona davant del rei Martí. És, doncs, ben cert que es tracta d'una figura cabdal que «omple el regnat del rei Martí».³¹

Aquesta composició resumeix, en quaranta-tres versos aparellats, la seva visió negativa de la societat que l'autor representava políticament.³² Vegem, en resum, quines són les claus del greu diagnòstic que hi formula. En primer lloc (I, 1-7), destaca una desintegració social o divisió de classes (com les pugnes dels remences o les dels ciutadans i forans mallorquins que ell mateix va tractar de calmar) basada en l'orgull dels poderosos i l'enveja dels més humils. El caràcter obstinat i la maldat dels uns i dels altres no permeten una entesa basada en les concessions mútues i en la recerca del bé comú. Per això, conclou: «veiem que tot se'n va capavall a mal viatge».³³ En la segona estrofa, centra l'atenció en les classes més altes: la noblesa de paratge i els ciutadans. Els primers voldrien prescindir de l'autoritat reial. Com que viuen dels gatges de la guerra, allò que més els dol és la pau (la qual cosa implica que són ells els constants fautors de tota classe de bandositats!). D'una altra banda, els ciutadans pretenen viure com a reis, gasten els havers en luxes com el vestir i les cavalcadures i ambicionen canviar aviat d'estament per a convertir-se en nobles.

Pel que fa als mercaders (III, 15-18), que, com és sabut, Eiximenis considerava el fonament de la cosa pública, Savall els veu més aviat com a gent dissipada i massa centrada en la bona vida (cavalcant en grup, rient, cantant i vestits de pells). Esment a part li mereixen els pagesos (la classe abominada

30. Jaume MASSÓ I TORRENTS, *Les lletres...*, p. 7-8. També Martí de RIQUER, *Història...*, p. 588-592.

31. Jaume MASSÓ I TORRENTS, *Les lletres...*, p. 6.

32. Donat a conèixer per Mariano BASELGA (ed.), *El cancionero de Zaragoza*, Saragossa, 1896, p. 234-236, fou Jaume MASSÓ I TORRENTS, *Les lletres...*, qui el va posar en relació amb l'obra d'Eiximenis i el va fer servir per primera vegada com a fil connector de la cultura del moment. Vegeu, després, el que en diu Martí de RIQUER, *Història...*, p. 586-592. L'editen també Julio RODRÍGUEZ-PUÉRTOLAS i Lluís ALPERA, *Poesia i societat...*, p. 109-110.

33. Copio el text editat en el RIALC, amb un petit retoc: «I. De mal saber, ab verinos coratge/ e rabavats dur, inich ez anterch/ son huy les gents, que no vey, tant no serch,/ que-l baix a l'alt vulla dar aventatja,/ tant es l'ergull e l'enveja que s'an/ que no s'inch veu cominal pauch ne gran,/ per que vem tuyt capval a mal viatge.// II. Pensar no puix que-ls homens de peratge/ haguessen rei, si fos a lur voler;/ ço qui-lls fir mes e-ls fa lo cor doler/ es temps de pau, com no han sou ne gatge./ Los ciutadans fan estament reyall,/ en lur vestir meten guany e caball:/ en breu fondran e muderan penatge.// III. Dels mercaders es cosa fort salvatge/ qui-lls veu anar cavalcant a tropells,/ rient, cantant, folrats de bellas pells,/ per que sovent n'ich tornen ab guiatge./ Dels menestrals, mal dir e ben mengar/ es lur deport e non molt treballar./ Aytal se fa de cascu son missatge.// IV. Pagessos veig que-s lansen a carnatga/ per ben venjar, menant bandositats/ pentinats van, ab los collars brodatats;/ e no us penseu dubten de fer ultratge/ per punt d'onor a qui-s vulla que fos./ De ffeyna fer los es fort enujos,/ per que mant jorn han pa sens compenatge.// V. De neguns homs, lurs obres ne languatge/ no s'enten huy, ten falçat han llur cor./ Malvestat viu e la bondaat hich mor;/ Los grans princeps e los magors prellats/ del dret cami son del tot desviats/ per punt d'onor: qui-sw voll n'aja damnatge.// VI. Dona del mon, qui fes lo pariatge/ de Deu e hom per qui fom reperats,/ pregats per nos, qui som descaminats,/ lo vostre Fill, qui'n vos feu son hostatge./ Mete-s cascu la ma en son coratge/ e veja si d'ayçets mal es tocats,/ e, si u veu clar, lu[n]y se de tals barats./ Prenets mos dits per peres e formatge.»

per Eiximenis), als quals dedica tota una estrofa (III). Allò que més destaca són les bandositats i els crims en els quals participen per venjar-se dels greuges rebuts. Ells, en canvi, no s'estan de cometre ultratges per motius fútils d'un punt d'honor sembla que calcat del cavalleresc. Van mudats (imitant les classes altes) i fugen de la feina, raó per la qual sovint pateixen mancances materials (vers 28: «pa sens compenatge»).

En resum, explica en l'estrofa iv, «avui en dia és impossible d'entendre, ni les obres ni les paraules dels humans, tanta és la falsia que regna en els cors. Pereix la bondat, víctima de la malvestat, no hi ha pau, ni fe ni respecte. Els grans prínceps i els prelats més eminents s'han apartat totalment del bon camí». Per això, aquest sirventès moral acaba amb una pregària a la Verge, que va mitjançar en l'encarnació del Fill de Déu, perquè pregui per nosaltres. Tanca amb una consideració final (VII, 40-43): «que cadascú, amb la mà damunt del cor, consideri si és tocat d'aquest mal. I si veu clar que és així, que s'aparti de tals enganys». Cal prendre les seves paraules «com a peres i formatge», és a dir, com una menja saludable i agradable.

Aquesta cosmovisió negativa i la incidència en les lluites i bandositats provocades per les tensions entre classes: cavallers i reialesa; cavallers amb cavallers, moguts pel punt d'honor i l'ambició; cavallers amb ciutadans, envejosos dels cavallers; pagesos contra ciutadans i cavallers, etc., marquen tota una tònica, també ben copsada per Turmeda en les *Cobles de la divisió del regne de Mallorca*, escrites, segons ell mateix fa constar, el 1398. En aquesta obreta, que documenta fins a quin punt la cultura local del microcosmos illenc s'identificava amb una inflació clerical, tanmateix de ben escassa utilitat a l'hora de frenar la manca de cohesió social causada per l'egoisme classista,³⁴ Turmeda posa en boca de la reina coronada, representació al·legòrica de l'illa, un curialesc elogi del rei Martí que ens podria fer creure que, almenys a l'illa, la situació, tret de l'amenaça barbaresca que la santa croada en comptes d'eliminar devia haver atiat, havia esdevingut idíl·lica amb l'arribada del nou monarca:³⁵

[...] aquell rei molt excel·lent
honor de tot lo covent
don Martí, m'ha esposada.

Fins ací io em puisc lloar
de la sua senyoria.
No creí al món n'haja par;
dretura és la sua via.

34. Les causes de la divisió són: «rancor e impietat» i «enveja», i en definitiva, manca d'amor: «Vullat-los amonestar/ que amor entre ells haja./ L'enveja, del popular/ e dels grans defora vaja;/ e cell qui és de gran paratge/ port al pobre gran amor,/ no faent mai deshonor/ a null hom de son llinatge» (p. 127,21-28). Vegeu Bernat METGE i Anselm TURMEDA, *Obres menors*, ed. a cura de Marçal Olivari, Barcelona, Barcino, 1927, col·l. ENC, núm. 10, p. 112,14 i 113,9.

35. Bernat METGE i Anselm TURMEDA, *Obres...*, p. 128-129. Turmeda allista la *intelligentsia* local, com era d'esperar essencialment integrada per frares mendicants, com el mateix Turmeda: Nicolau Rosell, Pere Marc, fra Corretger († 1408), Joan Ballester († 1374), Joan de Fornells, Pere Cima († 1387/1390), Nicolau Martí (confessor de Maria de Luna, de Margarida de Prades i de Martí el Jove), Nicolau Sacosta, Joan Eixemeno (o Eiximeno) i Antoni Sentoliva (substituit de fra Eixemeno en la càtedra de Teologia de la seu de Palma). La paradoxa, que Turmeda no s'està de remarcar, és que tanta filosofia escolàstica i tanta teologia cristiana, teòricament basada en la caritat (p. 134,26-28), hagi produït un resultat tan negatiu: «E doncs, ¿què és esta deshonor,/ que en mi tal divís haja/ ON TANT MESTRE E DOCTOR/ ha son natural estatge? —Senyora, son avantatge/ cascun d'ells cerca per si;/ va dient a son vesí: “Jo no són de ton llinatge”.» Resultat que contrastaria amb la situació anterior a la conquesta, quan «havia gran uniment/ en la vostra gent pagana». La lliçó pràctica de Turmeda, inspirada en Aristòtil, en aquest seu sermó al·legòric no deixa de ser ben acostada a la del *Regiment de la cosa pública* d'Eiximenis pel que fa al paper i a la col·laboració dels tres estaments, major, mitjà i menor (p. 141,6-21).

La ja esmentada anada, el 1402, del conseller Savall a Mallorca per tractar de posar pau entre ciutadans i forans sembla indicar que aquests versos expressen més una aduldora esperança que no la realitat històrica

Sigui com sigui, com ja bé va veure Massó, aquesta cosmovisió pessimista del conseller és la que trobem en la bella miniatura del manuscrit del *Terç de lo Crestià* d'Eiximenis propietat del mateix Savall, on el pintor, que potser coneixia el sirventès que acabem de comentar, el relacionà amb l'obra tal vegada més representativa del franciscà gironí, que com veiem, tot i que fou escrita en el regnat del rei Pere, tenia plena vigència i era lectura ben coneguda i divulgada durant el del rei Martí. Tanmateix tant la intencionalitat com el registre moralitzant del llibre són ben característics de la vasta obra del menoret, que s'estén fins al final del regnat de Martí l'Humà.

3. L'OBRA I LA INFLUÈNCIA DELS PREDICADORS AULICS. INCIDÈNCIA DE LA PREDICACIÓ ESCRITA D'EIXIMENIS EN LA PROBLEMÀTICA DEL MOMENT

Però el *Terç de lo Crestià* és, crec, l'obra en què fra Francesc desenvolupà amb més detall el tema dels mals i els pecats en què cau l'home vençut per la temptació. Es tracta del llibre més amè i estimu-

lant d'Eiximenis, ja que és un dels més directament dedicats a la descripció de la realitat pecadora de la societat medieval.

Si pareu esment al bellíssim manuscrit 1795 de la BNM, podeu apreciar de quina manera la portada glorifica el propietari i possible patrocinador del llibre, Ramon Savall. Aquest, ultra estar representat per les armes familiars, apareix dues vegades: primer en actitud orant, junt amb la seua dona Agnès, dins la caplletra de la paraula clau del llibre, que és significativament la M capital de «Mal»! També presideix, amb el mateix vestit amb robes de parament, en una cadira sota la qual se li dóna el curiós títol de «primogènit en l'obra de lo Crestià» (potser perquè fou un mecenes o dels primers lectors), al bell mig d'un interessant grup al·legòric a l'esquerra del qual hi ha sis «conseyllers e regidors de la ciutat de Barcelona» i, a la dreta, sis «ciudadans e populars» de la mateixa ciutat. Cadascun d'estos personatges té a la mà una cinta o filacteri, que és la manera com les pintures medievals s'anticipen als nostres còmics! En les dels consellers de l'esquerra s'hi llegeix, respectivament: «mals eclesiàstichs e prínceps, mals conseyllers e officials, mals cavallers e ciudadans, mals advocats, notaris e jutges», i fins i tot a la vora esquerra dels escalons llegim: «mals navegants, mercaders, e menestrals, mals pagesos, fembres e servicials».

A la part dreta, la dels ciudadans, podem llegir-hi: «mal cogitar, mal obrar, mal parlar, mal perseverar, mal morir», o sigui, la doctrina que el pecat de pensament, paraula i obra porta al vici o hàbit del pecat i, finalment, a la mala mort, és a dir, a les penes de l'infern.

Savall, enfrontat a tant de mal de la realitat que l'envolta pertot arreu, demana consell a l'àngel missatger, i en el filacteri que apunta en la seva direcció hi llegim: «mossényer, vulles-me informar com poré a tants mals contrastar». I l'àngel, en el filacteri que té a la mà, li brinda la contestació rimada següent:

en aquest llibre estudiaràs diligentment
e aquí veuràs com pots als presents mals
scapar prestament!

El mateix àngel, amb la mà esquerra, assenjala un llibre on es poden llegir les primeres paraules o incipit del mateix volum, que és la definició de «mal» que encapçala el *Terç* i que proclama que, ben estudiat, tot i ser tan important, el mal no és res, ja que és la mera negació o antítesi del bé!

Noteu que el miniaturista també té bona cura d'establir una tàcita relació entre l'àngel de la franja superior, que en realitat ens presenta l'obra d'Eiximenis com una obra de caritat cristiana davallada del cel, atorgant-li així l'autoritat o el caràcter d'un text consagrat, i el serafí inflammat d'amor que en el marge inferior infligix en les mans, peus i costat de sant Francesc els famosos estigmes o plagues de Jesús crucificat.

Aquesta bella miniatura és una il·lustració excel·lent del contingut, de l'esperit i de la intencionalitat no solament del *Terç*, sinó de tota l'obra de fra Francesc Eiximenis, i de la predicació mendicant, inclosa la vicentina: lluitar contra el mal o els vicis de la realitat d'aquest món, representats per la corrupció dels estaments més importants de la societat, mitjançant la predicació de les virtuts que s'hi oposen.

Aquesta és també la intencionalitat de la *Doctrina compendiosa*, obreta ideològicament molt acostada a les tesis d'Eiximenis, que fa molt poc que Curt Wittlin, amb raons, però no sé si amb raó, ha tractat de datar el 1396 i d'adjudicar precisament a Ramon Soler, identificant el «Príncep catòlic» que s'hi invoca en demanda de solucions i reformes (II, c. ix) amb el rei Martí, i els consellers destructors de la cosa pública amb la famosa camarilla processada per la reina Maria, en una inquisició

o judici que al final hom podia qualificar, com es fa en la *Doctrina compendiosa*, de burla o d'«escarnició».³⁶

Allò evident és que Eiximenis desplega en la seva vasta obra una proluxa crítica d'aquests estaments sobre els quals crida l'atenció la miniatura del *Terç*, el primer rètol del conseller de l'esquerra al·lusiu als 1) «mals eclesiàstichs e prínceps»; 2) «mals conseyllers e officials», i 3) «mals cavallers e ciutadans».

Aportaré materials, alguns d'inèdits, que documenten la fixació del frare en aquesta temàtica, centrant-me de manera preferent en les darreres gran obres en vulgar, com el *Llibre dels Àngels* (1392) i la *Vida de Jesucrist* (1398-1403?), on no deixa d'incidir en la idea de la corrupció general del món, interpretada com a evidència del seu final imminent.

Segons Eiximenis, els governants no pensen més que en els diners sense tindre cura del bon regim del seu poble. Corrompen la justícia i fan guerres cruels moguts per la pura ambició. Se sotmeten a consellers malvats, que els diuen el que volen sentir, de manera que bona part de la responsabilitat dels prínceps deriva d'aquesta disfunció dels consellers, que, recordem-ho, en l'important desplegament de l'al·legoria paulina (Rom 12, 4) que fa en el *Regiment de la cosa pública* i en el capítol 357 del *Dotzè*, són el cor de la comunitat i, per consegüent, una peça essencial del bon govern.³⁷

Al capítol 59 de la *Vida de Jesucrist*, les plagues que afecten els reis són clarament relacionades amb aquesta tara dels poderosos, «que viuen com si no hi hagués altre món», envoltats de llagoters i de confessors ambiciosos, que amb l'ansia de ser bisbes fan tot el que ells volen; que deleguen la justícia en oficials cruels i avars que la venen a qui més paga, i roben al poble, sense que, així i tot, el rei sigui capaç d'estalviar i de pagar per allò necessari sense extorsions. Es tracta, evidentment, de tòpics, però de tòpics sembla que manejats de manera intencionada, capaços d'evocar situacions recents que tothom encara devia tenir ben a la memòria.³⁸

36. Vegeu el pròleg a la seva edició de Ramon Soler, *Doctrina compendiosa: Francesc Eiximenis discutint ètica professional amb els jurats de València. Per un anònim, potser Ramon Soler, l'any 1396*, València, Denes, 2006, col·l. «Bàsica», núm. 9, p. 7-35 (en especial p. 9-27). Llegiu la referència, ben genèrica, a la p. 85: «Oh, cel! oh, terra! oh elements! ¿e com podeu soferir tanta ofensa e tanta blasfèmia de nostre Creador, e tantes e tan manifestes malvestats e dan e destrucció de la cosa pública? ¿Com no usau de vostres forces contra aquests malvats e perjurs officials? Oh, príncep catòlic! Oh! Com no hi gires la cara, per servir a glòria de Déu e llaor e valor e profit de tu mateix!» La referència més colpidora, la trobem més avall, a la p. 86: «Ja hi ha inquisicions contra los dits oficial; vejam què més s'i pot fer! Què inquisicions! —dix lo frare—: escarnicions voleu dir! Car jatsia aquestes malvestats sien tan manifestes que l'aire les veu i les parets les senten, emperò jamés no viu ne sabí que vostres inquisidors de bou hi fessen una punició ni un castic, ne res als de bé. E no és meravella, car són de vosaltres mateix; e los qui enguany són inquisidors, l'altre any esperen ésser officials.» Sobre el procés i els seus precedents i resultats, remeto a Martí de RIQUER, *Obras...*, p. 87-126 i 169-182.

37. *Regiment de prínceps*, c. 372-373. El correlat sistemàtic de l'al·legoria del cos místic, assimilat de Joan de Salisbury (*Policraticus* 199, col. 540 A) via Joan de Gal·les (*Com.*, i, c. 2 i c. 6), és desenvolupat en el capítol següent, donant així una transcendència religiosa al vincle de la caritat cristiana, que supera el de la mera justícia. La solidaritat entre els membres del cos es basa en l'amor a Crist que és el cap (Rom 12), i les gràfiques comparacions del c. 358 sobre la funció de l'ull o de la llengua, etc. es fan també eco del text del gal·lès. Si el cap és truncat, la disfunció social és total (c. 371).

38. «Avien tots temps ab si hòmens celerats e grans peccadors, als quals consentien en tot quant mal los consellaven, ne ells volien fer. No sostenien correcció de nengú, eren vindicatiu a la mort, amants carnals delits, e ab gran estudi pensant tots temps en què-s porien més delitar. TOTA VERGONYA POSADA, PARIA QUE CUYDASSEN QUE NO FOS ALTRA VIDA [...]. Avien per confessors ayals com los volien, qui tots temps estudiaven fer lur volentat PER TAL QUE ELLS FOSSEN PROMOGUTS E POSSATS EN ESTAMENT. Possaven sobre lurs pobles officials cruells, sens tota consciència e sens tota amor de justícia, encesos en avarícia e entesos a pendre dons e a corrompre tota justícia e a flagellar e empobrir lo mesquí de poble. E com fossen obliguats de fer francament justícia al poble, els la los neguaven et la prolonguaven, o, que és pijor, ells la los venien. Tot lur estudi era en haver divinals honors de lur poble e en arrancar pecúnies contra Déu e contra dret e contra lurs consciències [...]. No punien los crimosos. Per diners perdonaven les morts e los grans crims, e axí-s multiplicaven los mals hòmens en aquest regne. Null temps deyen veritat, nes

«O, Senyor, e com és axí huy lo món caygut! Car no-s troba un hom virtuós ne noble en cor ne en costumes!», s'exclama fra Francesc enfront de la corrupció generalitzada dels falsos servidors de la comunitat que sotmeten la cosa pública a una rapinya constant.³⁹

A aquesta opció egoista, Eiximenis ja havia anteposat l'exemple de les virtuts cíviques dels antics, que, encara que pagans, en el seu estoic control de les passions es van demostrar superiors als cristians.⁴⁰ El procediment, tradicionalment atribuït a casa nostra a un altre predicador àulic contemporani d'Eiximenis com fou fra Antoni Canals, traductor de Valeri Màxim, era, com veiem, prou generalitzat, com ho era també la bona intenció d'atreure i seduir els seglars més crítics i subtils i de tractar de contestar les seves «querimònies inquisitives».⁴¹

No sabem què pensava Eiximenis de Metge i de la seva colla, però ens ho podem ben imaginar. En el *Llibre dels Àngels* trobem unes propostes ben dràstiques per eliminar sense remissió la plaga dels mals consellers i oficials. Els exemples de mals oficials i consellers abunden en aquesta obra, on Eiximenis converteix els esperits celestials en una espècie de *Deus ex machina* per a posar remei, almenys en teoria i damunt del paper, als conflictes que la societat del temps només hauria pogut solucionar per la via expeditiva de la revolució o de l'acció directa.

tenien a vergonya de mentir. Res que hordenassen no avia fermentat: ço que de vespre fer manaven, revocaven de matí. Heren hòmens afeminats, regint-se per consell de joves e de fembres [...] JAMÉS NO SAVIEN PRUDENTMENT TESAURIZAR NE HORDENAR QUE EN NECESSITAT AGUESSEN A QUÈ POGUESSEN RECÓRRER SEN VEXACIÓ DE LUR POBLE [...]. Per rahó d'aquests tanta mals [...]. Déus plaguà mos predecessors [...]. Et yo, sabent açò, ajudat per la gràcia de Déu, lexé lurs mals vicis et gire'm a les contràries virtuts. E nostre Senyor à'm emparat e ab mi lliguat e m'à a ell prosperat.» (*Vida de Jesucrist*, iv, c. 59).

39. «—O, Senyor, e com és axí huy lo món caygut! Car no-s troba un hom virtuós ne noble en cor ne en costumes! O, quants se donen títol de la comunitat a amar e defendre e estar per aquella, qui no se'n possarien a perill de perdre hun bon ca, si l'havien, ne-n volrien haver malvolença del pus simple per tot quant profit la comunitat degué aconseguir, et que consintran tot lo dampnatge de la comunitat per ses compares o comares, e per guanyar-se amichs e per fer-ne sos affers e per profiter-se'n en béns temporals, o aprofitar-ne als altre d'açò que trenquen a la comunitat, ne a la rapinya que fan e la consenten dels béns d'aquells, dels quals jamés no faran satisfacció, com emperò sien tenguts a la dita comunitat [...], no creent haver peccat en furtar e arrapar los béns de la comunitat, som sia sens comparació major crim que no pendre los béns dels singulars [...]. E si per la comunitat fan algun poch, fan-se pagar a deu dobles més que no merexen en lo treball que an fet [...] aytals sí són verdades enemichs de la cosa pública, si Déus, que axí-lls veu falsos servidors d'aquella si-lls té ja aparellada dampnació eternal [...]. A aquests sovint tramet Déus grans enemichs a la fi, e grans persecucions e malaties, e grans pèrdues de béns, per guissa que la lur vida sia dolorosa ja deçà, e pus amargosa en infern en pertotstemps» (*Vida de Jesucrist*, iii, c. 57, *Com deu hom amar la cosa pública*). «Deu lo príncep estudiar de fer sos affers sàviament, et per açò en especial deu pregar Déu, e deu pensar que aja ab si consellers e persones sàvies e tements déu e amants lo poble, e que avosresquen lagots, que no-s lexen corrompre per avarícia. E ab açò concorda Tullius, *De officiis*, dient que gran honor és al príncep aver consellers, servidors e col-laterals savis hòmens e tements Déu, e tenir hòmens de mala vida és a ell gran vergonya, e gran confusio e gran infàmia sua» (*Vida de Jesucrist*, iv, c. 54).

40. Vegeu el *Regiment de prínceps* o *Dotzè*, c. 375-376, amb materials en bona part presos del copiós arsenal que proporciona Valeri Màxim i que Joan de Gal·les va manllevar del *Policraticus* de Joan de Salisbury, que assimilà velles tesis augustinianes.

41. Hom sol aduir el pròleg de fra Canals al *De Providència*, a Martí de RIQUER (ed.), *Scipió e Aníbal, De Providència: De Arra de Ànima*, Barcelona, Barcino, 1935, col·l. ENC, núm. 49, p. 85-86, on el frare confessa que sovint no sap contestar les preguntes dels seglars més informats, en especial dels «hòmens de paratge, per ço que com ligem molt e tots los libres adés seran vulgaritzats [...] als quals sobtosament respondre és cosa molt difícil, majorment com lo parlar dels profetes me entremesclats e embolcats axí ab rahó natural». Arriba al punt d'escriure el següent: «Confés, en veritat, que moltes e diverses veguades me abstinch de aparèxer davant persones de gran stament, tement-me que no-m entremesclen en alguna difficultat de la qual no-m puscha descabollir.» Però Eiximenis, en el mateix pròleg general de *Lo cristià* (ed. a cura d'A. Hauf, Barcelona, Edicions 62, 1983, col·l. MOLC, núm. 98, p. 39), també declara: «Vull tocar alguns punts aguts per exercici d'alguns jóvens ciutadans qui molt s'adeliten en algunes honestes subtilitats. Per què [...] posar-los hi-hem algunes poquetes subtilitats [...] per tal que [...] sien ací així com una poca de esca ab què els tirem e els prenam en l'ham de nostre Senyor.» Fins i tot avisa el lector («E ací nota que no t'espavents»), potser a fi de desafiar-lo a seguir, quan el tema que tracta és «queucom sobtilet». Vegeu, per exemple, el cap. 1 del *Terç* (ed. de Martí de Barcelona i Norbert d'Ordal, Barcelona, Barcino, 1929, col·l. ENC B, núm. 1, p. 27).

Llegiu, si més no, l'estimulant història del rei d'Irlanda (*Llibre dels Àngels*, III, cap. 6) angoixat perquè havia entrat en conflicte amb el seu poble a causa d'un mal conseller que li recomanava «d'abandonar el camí tradicional del pactisme per constituir-se en un monarca absolut». Com sol ser sempre el cas en aquesta obra, Eiximenis posa en boca d'un àngel els tòpics sobre els mals regidors que tracten els súbdits com a meres possessions o com a bèsties i es converteixen en llops devoradors del poble de Déu. De manera que la doctrina del frare guanya així una multiplicada eficàcia quan és tot un missatger de la divinitat qui es fa portaveu de la repetida amonestació eiximeniana de «servar lo promés, e los PATIS», o pactes entre el governant i els governats.

El conflicte plantejat troba ací una prompta solució en la mort violenta del mal conseller, «fill de mort e de perdició», al qual el rei, per inspiració celestial, mana escapar. No cal dir que per molt que un puga simpatitzar amb les tesis pactistes del nostre teòleg, aquest dràstic model de justícia basada en oportuns somnis nocturns, que tenen una funció pràctica de revelació divina, no deixa de resultar tan expeditiu com interessant.

Els àngels, com a especials defensors dels humans, solucionen, així, molts dels conflictes causats pels monarques mal aconsellats que «tracten ses gents axí com si fossen bèsties» (*Llibre dels Àngels*, III, cap. 8). Basta que el poble implori l'ajuda de Déu i dels seus sants àngels i el monarca recobra «tantost lo seny» de forma miraculosa, fent executar tot d'una els curials que el mal encaminen. Els esperits angelicals, «endreçadors e guiadors» dels humans (*Llibre dels Àngels*, III, cap. 9), s'oposen a les nostres accions destinades a tindre mala fi,⁴² de manera que el conflicte causat per la flagrant injustícia del més prepotent es resol de manera sobrenatural.

Resulta ben exemplar llegir, per exemple (*Llibre dels Àngels*, v, cap. 26-27), com l'Imperi de Bulgària fou reparat de les xacres socials que patia. L'emperador tenia un conseller malvat que li recomanava «bayllar, saltar, cassar, pescar, jugar ab dones e comanar lo regiment del regne a ell e als altres malvats semblants d'ell», de manera que, descurant Déu, no «servava fe ni lig ne sacraments ne fu[r]s ne privilegis a negú, dividint la comunitat i provocant imfinides injustícies, execucions, tirannies, sobergueris e injúries e malvestats en sa senyoria». Sant Miquel, degudament invocat, reclamà l'abdicació de l'emperador en el seu fill anunciant la terrible mort del malvat conseller que, com era de preveure, acabà «pecejat menut e menjaren-lo cans».

És la moral que es desprèn també de la història del rei d'Armènia, Coforus, igualment negligent en son regiment i que tenia la cort «plena de oficials robadors del poble, en tant que per aver dinés trobaven infinides ocasions contra mercadés, navegants e clergues, e contra lo pobular totjorn», de manera que el poble volia rebel·lar-se «contra aquells qui-ls feyen les dites opressions». Arribats a tal extrem, sant Miquel es va aparèixer a la mare del rei, devota dels àngels, per avisar-la de la justícia divina que l'endemà cauria sobre «dits raptors e fagel-ladors d'aquell poble, ajustats a soles en la dita plaça, ja que soptosament desperà gran tro e, après del tro, vénch lamp del cel qui tots aquells aucíst».

Eiximenis s'adona que és injust que Coforus no es trobés també a la plaça, amb la colla de bergants tan sàviament acomboiada i eliminada per ministeri angelical, i ens explica que va ser perdonat per amor de sa devota mare i a condició que aprengué que «dels abominables peccats qui sien al món davant Déu és devorar, malmenar e maltractar les ovelles de Déu», preu de la sang redemptora de

42. Això és també provat per la història de Càspius, patriarca de Constantinoble, el qual va invocar l'ajuda dels àngels en un conflicte amb els seus súbdits; un cas en què actuava contra justícia. L'àngel príncep del bisbat va salvar una situació tan problemàtica fent veure a l'arquebisbe el seu desencert, explicant-li de passada que la funció dels pactes entre governants i governats és la d'evitar els errors dels governants, de manera que l'oposició dels súbdits era en este cas inspirada per Déu i anava destinada a allunyar el mal i la injustícia.

Crist. El resultat és una vertadera revolució i renovació radical dels oficials reials, de manera que una vegada més, i ja són moltes, les revoltes populars són substituïdes per oportuns llamps i trons celestials sobre el pacient paper escrit (*Llibre dels Àngels*, v, cap. 29).

Aquests plantejaments miraculosos que trobem de manera molt especial en el *Llibre dels Àngels* semblen documentar bé un piadós desig d'eludir una possible realitat desagradable, o bé un sorprenent nivell de credulitat. Credulitat que la notable acceptació que va tindre el llibre obliga a fer extensible al públic lector, capaç de compartir la suposada fe del frare en aquesta mena de solucions sobrenaturals. Per això és lògic que la gent dotada d'algun esperit crític, com ara Metge, rebutgés el desplegament d'unes tesis tan crues i elementals. Com ho era també que no acceptés les opinions tradicionals, no per heretades menys aberrants, sobre les debilitats de les dones que Eiximenis, en el seu *Llibre de les Dones*, es va limitar a assimilar de la teologia tradicional, partint sovint de doctrines, pretesament científiques, assimilades pels teòlegs.⁴³

En tot cas, si en la crítica suara assenyalada podria apuntar a fets passats en temps del rei Joan i potser a la continuïtat dels seus consellers en la cort del rei Martí, en altres llocs de la *Vida de Jesucrist* sembla que Eiximenis expressa opinions que es podrien referir de manera més directa a aquest darrer. Hi trobem crítiques no gaire distintes de les expressades en la dura carta que el provincial dels franciscans, Pere Martí (vegeu més amunt), va enviar al rei Martí quan encara era duc de Montblanc i tutelava l'acció militar del seu fill a Sicília.

Després de contrastar el seu contingut amb el conegut pròleg de l'*Scala de Contemplació*, on fra Antoni Canals explica que, per tal d'agradar al rei Martí, el va sotmetre a una espècie de test psicològic de resultes del qual, després d'estudiar de prim compte els seus gustos personals i el seu *modus vivendi*, va arribar a la conclusió que allà on el monarca trobava més plaer era «entre llibres contemplatius i entre hores monacals, entre relíquies molt sagrades, entre oracions multiplicades, entre sacrificis solennitzats, entre religiosos a Déu dedicats, entre pobres per misericòrdia, [i] entre mongos per divinal laor...»,⁴⁴ guanyem la impressió que fra Canals havia captat molt bé el tarannà del sobirà, com també ho havia fet fra Joan Eiximeno, que li va dedicar la *Quarantena de Contemplació*, destinada, no com s'ha dit a les pràctiques devotes d'una comunitat religiosa, sinó com a directori personal dels exercicis

43. Vegeu ara Albert HAUF, «Francesc Eiximenis», a Albert HAUF (dir.), *Panorama crític de la literatura catalana: Edat mitjana 1: dels inicis a principis del segle XV*, Barcelona, Vicens Vives, 2009, p. 209-236; Albert HAUF, «Llibre de les Dones» i «Llibre dels Àngels», a Ramon FERRER (ed.), *Eiximenis i la seua obra*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2010, p. 97-108 i 116-133, respectivament, amb una síntesi molt completa d'ambdues obres.

44. «Al molt alt senyor e príncep victoriós, lo senyor don Martí, rey d'Aragó, frare Anthoni Canals [...]. Com après que per vostra alteza fuy rebut e assignat lector de la vostra cort ymaginant de quina cosa spiritual poria fer servir a tanta senyoria que li fos placent e acceptable [...] observàs en quina cosa trovava vostra altea pus sovinejat plaer...he vista sovint vostra altea entre llibres contemplatius e entre hores monacals, entre relíquies molt sagrades, entre oracions multiplicades, entre sacrificis solennitzats, entre religiosos a Déu dedicats, entre pobres per misericòrdia, entre mongos per divinal laor» («Pròlech», a *Scala de Contemplació*, ed. a cura de Joan Roig Gironella, Barcelona, Fundación Balmesiana, 1975, p. 58, que adapto a la vista del manuscrit). Curiosament, el rei faria allò que els religiosos, que en tenien obligació, són criticats de deixar de banda: «Són donats a penitència e al servey de Déu, e no treballen corporalment ne en lo servey continuament ans li fugen axí com al diable, e s'procuren graus e estament per los quals puxen fogir a seguir lo cor e a tot treball qui pertangua a l'hom religiós. Ho, si no han graus, aytals espleten si mateix en anar per villa e'n visitar parents o altres lochs dolents e plens de peccats e d'infàmia. No s'occupen en oració ne en contemplació, sinó en fer a lur guissa [...] car no són dignes de l'aygua que beven, e menguen lo pa del dolor. E d'açò en part han gran culpa lurs prelats, qui ls consenten ha lurs dolenties e ls volen complaure més que a Déu [...]. E si lo prelat percep que son súpdit no s'assalta de joc de mans, ne vol treballar, ans quant li és manat e dit que treball reguanya e repugna axí com un porcaç desvergonyat, tantots lo prelat lo deu poderosament disciplinar e penitenciar, e l se deu possar dejús lo peu, e tractar-lo axí com a vil ase, donant-li mal a menjar e fahent-li fer molta fahena, e carregar-lo de grans bastonades, per que afany ço que menja e que axí torna a regla e ls altres ne prenguen eximpli» (*Vida de Jesucrist*, v, c. 15).

ascètics del mateix rei,⁴⁵ del qual quan encara era infant hom deia, no sense malícia, que «no seria content si tots los sants cossos qui són en Roma havia, per gran devoció que Déu li ha dada!»⁴⁶

Val, doncs, la pena contrastar ara aquella missiva de fra Pere Marc amb un fragment d'un tal Policarpus en l'*Epístola ad Constancium emperador* que Eiximenis al·lega a l'hora d'explicar com deu ser l'oració del príncep, on ve a dir, si més no, el mateix que el seu germà d'orde, o sigui: «que a rey no pertany ésser capellà, ne monge» i que la pregària reial no ha d'interferir de cap manera les tasques del govern. Segons mestre Eiximenis, el tal Policarpus:

Damna e improva la costuma d'alguns prínceps qui occupan-se en legir psaltiris o altres llibres, o qui s'occupen en orar en aquell temps en què deven respondre a les gents e espachar los negocis de la terra, car diu que aytal orar procura lo dimoni sots espècia de bé, per tal que la mesquina de gent estigua desolada e no tròpia justícia, e a la fi se provoch contra lo príncep (*Vida de Jesucrist*, iv, c. 55).⁴⁷

En el mateix sentit, una altra possible crítica intencionada relacionada amb el punt que acabem d'esmentar és la referida a la «manca d'execució» del rei peresós, que «ama més viure en repòs de son cors» que no aplicar-se amb la deguda diligència a la gestió pública. El càrrec de rei implica molt treball, i la peresa, que genera absentisme i delegació de funcions en persones sovint nefastes, comporta la damnació eterna. Eiximenis és en aquest punt molt taxatiu: «Príncep sens execució no és sinó plagua e mort de son poble, destròidor de leys, confussió de justícia e, finalment, és destrucció de si mateix [...]. És en estament de dampnació».⁴⁸

45. No m'allargo sobre el tema, que ja he tractat a bastament a Albert HAUF, *D'Eiximenis...*, p. 219-300, i a Joan EIXEMENO, *Contemplació de la Santa Quarentena*, ed. a cura d'Albert G. Hauf i Valls, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat i Universitat de Palma, Secció de Filologia Catalana, 1986.

46. Carta de Bertran Samuntada al rei Joan (9-XI-1388), citada per Felip de MALLA, *Correspondència...*, p. 61.

47. Ja havia citat aquest autor en el mateix sentit al c. 121 del *Dotzè*: «E nota açí, segons que posa Policarpus [...] persona seglar dada a regiment no deu orar tostems lexant regiment e ço a què Déus l'à apellat. E recompta que com ell fos en Xipre e vis que lo mesquín de poble no podia haver justícia aquella qui y era necessària, e açò per tant cant lo rey se dava contínuament a orar secretament en la cambra, diu que lavors entrà al rey e dix-li: —Vet, rey, lo diable com t'ha pres falsament en son laç, car lexes perir la justícia popular, de la qual ést carregat davant Déu, e poses-te a horar contínuament, a la qual cosa no ést contínuament tengut. O, peccador d'om! E com és axí enganat que per excusa de ta oració leix les obres de pietat, a les quals ést per ton ofici mortalment obligat! Hix d'aquí, donchs, mesquí enganat e fe ço que fer deus, e fe que cascú faça son offci e ço que li pertany, e no dampnes ta ànima sots escusa de oració e de devoció [...] no pertany a rey orar en hora que ha als altres a respondre. E PENSA QUE A REY NO PERTANY ÉSSER CAPELLÀ, NE MONGE» (Primera part, volum primer, ed. a cura de Xavier Renedo i altres, Girona, Universitat de Girona, 2005, p. 262-263).

48. «Offici de prínceps és offici de gran treball, e qui no-s pot ben fer sens gran treball; e si lo príncep fug aytal treball e s'absenta comunament per fugir a aytal treball, e fa que son poble per perea del príncep no aja d'ell ço que haver-ne neu per son offci, d'aytal príncep pronunciu que ell és en estament de dampnació, ne ab bona consciència el pot reebre los emoluments que li són dats per son poble per servir lo dit poble [...]. Diu en esta matèria Beda, *Homelia Epiphany*, que tart és que príncep que nech a son poble ço que li és tengut, que visqua larguament, car la justícia que fa a son poble puja e crida davant Déu contra ell; e sovint Déus favorejant lo poble, hou-lo e toll la vida al príncep qui tanta injúria li fa, e és a Déu tant desconexent que no regonex l'onor en què l'ha posat [...] e ell ama més viure en repòs de son cors, per què és digna cosa que Déu li trameta la mort, que li tolgua lo cors que tant ama, e après l'ànima que a sos mals consent» (*Vida de Jesucrist*, iv, c. 55). «Per la qual mirra, diu Poretanus que és significada gran diligència, qui no permet lo príncep ignorar ne oblidar ço a què és tengut, e que tantost pos la cosa que fer-se deu en execució [...]. E per lo contrari, segons que diu Tul-li, príncep sens execució no és sinó plagua e mort de son poble, destròidor de leys, confussió de justícia e, finalment és destrucció de si mateix. E en açò singularment pots conèxer que haver aytal príncep és plagua de Déu: quant veus que ell veu clarament la cosa, ço és, profit, o perill o nociment de si mateix e de son poble, e veu que-y poria dar consell, e no se'n sent, ne-s cura de provehir-hi, ans s'o mira axí com si la cosa no pertanya en res» (*Vida de Jesucrist*, iv, c. 56).

Pel que fa als cavallers, l'opinió d'Eiximenis sobre l'absoluta manca de vertadera noblesa del braç armat de la societat, representada pels «mals cavallers» de la pintura al·legòrica del *Terç*, és molt semblant a la de Ramon Llull, i l'havia portat a fer-ne una descripció estamental molt negra que relaciona amb la situació que travessava Itàlia i amb la reacció revolucionària de les comunes antiaristocràtiques (*Dotzè*, c. 199-200; I, 1, 2005, p. 425-427).

Eiximenis al·lega deu raons d'aquesta persecució: manca de fe i lleialtat; ambició de poder; crueltat —tracten els súbdits com a esclaus—; són com dimonis; causen bregues i divisions internes (sabem que Eiximenis va tractar de calmar les bandositats dels nobles valencians, com va fer també Vicent Ferrer); no reconeixen sobirania; no respecten ningú; porten companyies d'homes malvats, que maten, nafren, corrompen les dones i els joves; no paguen mai, sinó a colps de coltell, i són els majors pecadors del món. Raó per la qual «en altra vida cavallers són fort greument punits e fort terriblement liurats a grans confusions, dejeccions e a grans penes sobre lo poblar», per raó de la seva desconeixença dels beneficis rebuts. En resum, el franciscà els considera «hòmens mundanals, vans, ergullosos, opresors del poble, contra dret totstemp molestans-los, qui jamès no regonexen Déu ne an cura sino de conservar oradura». Per això moren en la guerra sense confessió i reben sepultura d'ase.⁴⁹

El rebuig a aquest negre panorama generalitzat (*Llibre dels Àngels*, v, cap. 30 i 31), que abasta tots els estaments de la societat, porta Eiximenis a formular algunes clares profecies de la fi del món:

[...] veuràs en breu tanta dejecció dels dits rigidors del món, axí dels eclesiàstics com dels seglars, que अपarrà que tot lo món sia infern. E morran los dits mals lejament, e romandrà lo món en mans d'ayguns bons, per los quals, Déu endreçant e ajudant, lo món se repararà fort altamente. E sàpies que açò serà dins fort breu temps (*Llibre dels Àngels*, iv, cap. 49).

Per això fa dir a un àngel que «en breu [...] despertaria Déus lo cor dels prínceps del món, qui's levarien contra» els eclesiàstics i els privarien de llurs possessions i rendes, i els castigarien terriblement «fins que Déus tramesés papa reformador de tots los estaments eclesiàstichs» (*Llibre dels Àngels*, v, cap. 37 [38]).⁵⁰

Reprèn també el tema de l'imminent final de la secta musulmana, poc abans de la fi del món,

49. «En altra vida cavallers són fort greument punits e fort terriblement liurats a grans confusions, dejeccions e a grans penes sobre lo poblar. Rahó és car, com Déus los aja fets hòmens jenerosos, honorables, nomenats e comunament pus savis e pus rics que-ls altres, e ells conexen menys Déu que tots altres hòmens, e menys almoynés e menys piadosos que los altres, e servexen menys bonea e noblea, fe ne veritat, ne juraments que tots altres; e donen de sí meteix més mals eximplis al poble que altres; per rahó d'açò, lexa Déus o permet que lo poble los aïra ne-ls ama ne-ls vol, ans avorreis lur exaltació e desija lur destrucció, e és tantost comogut contra ells [...]. Car, après que an fet a lur guisa e viscut follament molt de temps, un jorn moren-ne infinits en una batalla sens neguna preparació en la ànima; e seran soterrats aquí mateix avent en lo camp sepultura d'ase» (*Llibre dels Àngels*, III, c. 59). També al *Llibre dels Àngels* (v, c. 33), on només un cavaller devot de la santa missa arriba a salvar-se d'una massacre general. Eiximenis hi defensa de bell nou la idea que les batalles on morien «infinits hòmens de paratge» no són altra cosa que instruments de la venjança divina per a eliminar de la faç de la terra aquells «hòmens mundanals, vans, ergullosos, opresors del poble, contra dret totstemp molestans-los, qui jamès no regonexen Déu ne an cura sino de conservar oradura; e lo poble sobre aquells no puxa res, per tal lur clamor puja a Déu». Per això Déu, segons revela l'àngel, «en un jorn porta-ls a la fi que veus: que moren tots a mala mort e són soterrats a sepultura de ase, car moren sens confessio e los altres sacraments. E no són soterrats e menjen-los-se cans e corps en la carn. E los diables porten-se-n les ànimes».

50. Formulació que recorda molt la de: «Ex quo puto quod in breuibz temporibus» o «et forte iam [...] ecclesiastici uiri priuabuntur a suis iurisdictionibus iudicialibus quas nunc per imperium in sus subditis tyrannide exercent, et priuabuntur a suis possessionibus quas modo habent in superfluitate excessiua» que llegim en el *De Triplici Statu Mundi* (ed. a cura d'Albert G. Hauf, «El *De Triplici Statu Mundi* de Fr. Francesc Eiximenis O. F. M.», *Estudis Universitaris Catalans*, vol. 23 (1979), p. 233-329; en línia: <<http://www.udg.edu/ilcc/Eiximenis/narpan/>>).

tema que el preocupava fins al punt d'interessar-se per la notícia que deu alfaquís musulmans arribats de la Meca havien predicat a Granada «que Jhesucrist fon Déu veritat e ver ho e que la lig cristiana és bona e santa, e que a secta de Mahomet no val res ans Mahomet és damnat en infern».⁵¹

E lavors se compliran los misteris dits [...] en lo Apocalipsi [...] e lavors per grans flagells serà feta porgació del poble ecclesiàstich e serà fort humiliada la casa de França a temps [...] e lavors serà feta soptosament la novitat [...] ço és exaltació de novell imperi qui farà execució divinal contra los mals ecclesiàstichs. E après per novell papa serà lo món reformat gloriosament.

Eiximenis estava convençut que el 1400, nou anys abans de la mort del rei Martí, passarien coses extraordinàries que relaciona amb la visió apocalíptica de l'obertura del sisè segell. De fet, al final d'una de les seues darreres obres més voluminoses: la *Vita Christi* (X, c. 5-10), identifica el penós estat de la societat del seu temps amb el «temps de lexació, o de decadència que anticipa la vinguda de l'Anticrist i la fi del món». Ell pensava que aquell sisè segell ja s'havia obert i, copiant d'ací i d'allà algunes de les profecies que aleshores circulaven arreu, anota que la seu papal passaria a Jerusalem, on un papa i un emperador sants i meravellosos del llinatge dels jueus es dividirien la ciutat. Com és sabut, sant Vicent Ferrer, el 1413, ja mort el rei, afirmava que el final definitiu arribaria «tost e ben tost, ho sé cert e ben cert!». I ho afirmava «absoludament», és a dir, no parlant d'una manera relativa, com havien fet d'altres.⁵²

Hi ha, doncs, una evident coincidència intencional entre la vasta predicació per escrit de fra Eiximenis i la campanya de predicació oral que Vicent Ferrer va desplegar arreu del continent. I no cal dir que les coincidències entre el missatge d'ambdós mendicants són més que remarcables, tant pel que fa al contingut, naturalment centrat en la doctrina cristiana, com al to, que combina les explicacions teològiques amb la plasticitat i la riquesa de la llengua del carrer, com al to sever i moralitzant, que apel·la constantment al terror del càstig o vindicta divina del pecat, no solament en l'altra vida, sinó també en aquesta. Bé ho proven els exemples que hem adduït més amunt, que podem completar amb la curiosa descripció de la conversa entre Vicent Ferrer i el rei Martí, que, coneixent el tarannà de l'un i de l'altre i la familiaritat que tenien, té tota la semblança de basar-se en una vivència personal autèntica ben digna d'esmentar ara i ací:

Jo era ab ell en la sua cambra, a Barcelona, e dix: «Mestre Vicent, ¿voleu veure les mies cames, que tinc totes plenes de podre?» E jo dix-li per què li era vengut, e dix: «Jo he açò que, quan era jove, jo tenia belles cames e mostrava-les, que diguessen que era ben fet de cames: e per allò jo he aquesta pena». Haa!, dix jo: «Bé sta, pus ho coneixeu.»⁵³

51. Vegeu Jaume RIERA I SANS, *Francesc Eiximenis i la casa reial: Diplomataris 1378-1409*, Girona, Publicacions de l'Institut de Llengua i Cultura Catalanes, 2010, col·l. «Estudis sobre Francesc Eiximenis», núm. 2, núm. 52, p. 36-37. Llibret dotat d'un pròleg de gran ameninat.

52. Em limito a citar el llibre de Sebastià FUSTER PERELLÓ, *Timete Deum: El Anticristo y el final de la historia según san Vicente Ferrer*, València, Ajuntament de València, 2004, potser massa preocupat per exonerar el sant de qualsevol matís de joaquinisme. També la síntesi de Josep Antoni YSERN, «Vicent Ferrer», a Albert HAUF (dir.), *Panorama crític...*, p. 267-276, i Albert G. HAUF, «Profetisme, cultura literària i espiritualitat en la València del segle xv: d'Eiximenis i sant Vicent Ferrer a Savonarola, passant pel Tirant», a *Xàtiva, els Borja: Una projecció europea*, catàleg de l'exposició, 4 de febrer-30 d'abril 1995, Xàtiva, Museu de l'Almodí, 1995, vol. 1, p. 101-137.

53. Citat per Jaume MASSÓ I TORRENTS, *Les lletres...*, p. 14, a partir d'un bell treball de Roc Chabàs, reeditat per Mateu Rodrigo Lizondo; vegeu Roc CHABÀS (ed.) *Optúsculos*, València, Generalitat Valenciana i Consell Valencià de Cultura, 1995, p. 222-329 (p. 302).

Però, com he tractat de recordar, l'un i l'altre intentarem reconduir la societat del seu temps, d'acord amb una visió compartida, en el fons ja qüestionada en la seua època i que podem qualificar d'utòpica pel nivell d'exigència moral que postula, i que aleshores com ara mateix contrastava amb la dura realitat del carrer.

Aquesta visió, que tots dos van defensar amb convicció absoluta, es basava per complet en la seva fe en l'home caigut, però redimit pel sacrifici de Crist, i per açò suposadament capaç de recuperar la bella harmonia dels seus orígens divins, però també en la por a una terrible retribució final, que mobilitza àngels i dimonis i tots els recursos de la fe medieval amb una argumentació hagiogràfica o basada en la més crua argumentació escolàstica.⁵⁴

4. L'EMERGÈNCIA D'UNA OBRA EXCEPCIONAL: *LO SOMNI* DE BERNAT METGE

Per això resulta tan sorprenent que en aquest mateix ambient, en què s'imposa el pes doctrinal de teòlegs més aviat medievals que (tret potser de Felip de Malla)⁵⁵ col·locaven directament els grans autors clàssics al bell mig de l'infern i els traduïen penosament *cum glossa moralis*, com fa Canals, profundament cec davant «l'estètica clàssica i l'enfocament filològic propugnats pel Petrarca i els humanistes»; o priva la influència de secretaris clarament «entusiastas del dictamen», que funcionaven a base de florilegis on reposava, privada de l'esperit original, la lletra morta de clàssics com Petrarca, «despedazado en adagios» i convertit en «simple almacén de bienes mostrencos»,⁵⁶ pogués sorgir una obra com *Lo Somni* de Bernat Metge, que desafia tots aquests plantejaments tan categòricament dogmàtics, bé per a tractar d'harmonitzar-los amb la vella tradició clàssica, bé per a expressar els dilemes del destí humà des de la raó, la introspecció i la llibertat del propi albir.

Metge reformula en la pròpia llengua el diàleg socràtic i platònic, sense obviar les pautes del diàleg doctrinal medieval més naïf difós per sant Gregori. Des d'una sàvia assimilació de les claus del *Secretum* de Petrarca i assumint alhora, en una notable riquesa combinatòria, les veus i la lectura d'una riquíssima gamma d'autors clàssics que imita, comenta, matisa o contradiu, i, en definitiva, recrea sota la batuta de Ciceró, Virgili, Sèneca, Ovidi, Boeci i Boccaccio, va explorant les raons de la pròpia fe i descobreix una opció independent i personal, cosa que el converteix en un autor totalment fora de sèrie, que expressa la pròpia situació personal mitjançant els textos que maneja i que, precisament per això, s'avança clarament al seu temps.

Aquesta genialitat del secretari de Joan I, ja intuïda fa temps per Rubió i Lluch, Martí de Riquer i d'altres, fou generalment acceptada sense una anàlisi rigorosa del complex teixit d'intertextualitats que permet apreciar-la amb vertader coneixement de causa. La posterior exhumació del procés contra els consellers reials, Metge inclòs,⁵⁷ va propiciar una lectura diguem-ne més circumstancial, que

54. Com a notable contrast al volum indicat en la nota anterior, consulteu ara l'assaig, molt més agosarat, d'Albert TOLDRÀ, *Après la mort: Un viatge amb sant Vicent al més enllà medieval*, València, Edicions 3 i 4, 2000.

55. Consulteu ara Josep E. RUBIO, «Salvar Aristòtil? La teologia davant la cultura pagana a la tardor medieval», *eHUMANISTA*, núm. 13 (2009), p. 153-172, que m'estalvia el recurs als coneguts *loci* vicentins sobre el final dels *auctores* clàssics més famosos. El treball destaca molt bé la diferent sensibilitat de Felip de Malla sobre aquest tema tan interessant.

56. En dures, però molt ben raonades afirmacions del col·lega Francisco RICO, «Petrarca y el Humanismo catalán», a Giuseppe TAVANI i Jordi PINELL (ed.), *Actes del Sisè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Roma, 28 setembre-2 octubre 1982*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1983, p. 275-291 (p. 266, n. 17, 281 i 287). Tanmateix aquest brillant estudi deixa de banda *Lo Somni*.

57. Marina MITJÀ, «Procés contra els consellers, domèstics i curials de Joan I, entre ells Bernat Metge», *BRABLB*, vol. xxvii (1957-1958), p. 375-417.

tractava d'establir una relació de causa a efecte entre el llibre i els esdeveniments del 1396 immediatament anteriors a l'accident que va ocasionar la mort de Joan I, i el consegüent procés obert per la reina Maria als antics consellers del rei difunt.

Riquer, autor d'una edició magistral acompanyada d'una documentació ingent, va ensenyar-nos a llegir *Lo Somni* com l'hàbil subterfugi o la subtil defensa d'un cínic intel·ligent, que, veient-se jutjat i empresonat per les seves evidents malifetes, va voler treure partit de la piadosa credulitat de l'únic lector al qual suposadament anava destinat el llibre, el rei Martí, a fi de convèncer-lo de la seva innocència i defugir així el parany d'una situació adversa. Avesat com estava el lector medieval al recurs constant a narracions com les d'Eiximenis, sobre aparicions i somnis, Metge hauria explotat aquest registre, imaginant després una disputa entre ell i l'ànima del difunt rei Joan. La mort d'aquest en circumstàncies estranyes havia commocionat la ment popular, ja de si adversa a la minoria de consellers i tecnòcrates que manipulava en benefici propi la voluntat del monarca i de la seva esposa assumint, de fet, el control del poder.

Lo Somni era, doncs, la creació oportunista d'un home «de natura d'anguila»,⁵⁸ d'un epicuri sofisticat⁵⁹ que, emparant-se en la benevolència del rei Martí, tractava de congraciarse amb ell i la seva esposa, adulant de passada les altres exreines de la família. L'hàbil recurs emprat era el plantejament a nivell literari de l'ambigua conversió de Bernat a les tesis cristianes de la immortalitat de l'ànima, acompanyada de la sistemàtica refutació de totes les acusacions formulades contra ell i els seus companys durant el procés. La ficció de la disputa venia a confirmar la tesi de la salvació eterna de l'ànima del rei Joan, que era una de les qüestions que més preocupaven l'opinió pública i que pesaven en l'acusació contra els seus antics privats, de manera que el llibre acomplia, així, sense més esforços, el mateix objectiu que, amb molta despesa i fatiga, havia assolit el cavaller Ramon de Perellós, amic de Metge, en el seu famós *Viatge al Purgatori de Sant Patrici*.⁶⁰

Desvincular l'exegesi de *Lo Somni* d'aquesta intencionalitat pràctica⁶¹ no ha resultat ni resultarà una tasca fàcil, tenint en compte l'enorme impacte de la tesi riquieriana, però de mica en mica s'ha anat creant una perspectiva ben diferent, gràcies en gran part a la feina pacient i no prou apreciada ni reconeguda de la doctora Butinyà,⁶² que ha permès descobrir i avaluar més i més l'impressionant encaix de les intertextualitats que irradia del joc dialògic amagat entre Metge i les seves fonts, i que obliga a reconèixer l'amplitud dels coneixements metgians i l'ambició i la grandesa de la seva tasca,

58. Lola BADIA, «Siats de natura d'anguila en quant farets». La literatura segons Bernat Metge», a *De Bernat Metge a Joan Roís de Corella: Estudis sobre la cultura literària de la tardor medieval catalana*, Barcelona, Quaderns Crema, 1988, p. 59-119.

59. Xavier RENEADO, «L'heretge epicuri a *Lo Somni* de Bernat Metge», a Lola BADIA i Albert SOLER (ed.), *Intel·lectuals i escriptors...*, p. 109-127.

60. Sobre el qual, ultra la bibliografia tradicional, cal llegir ara Josep Maria RIBERA, «Una altra lectura de Ramon de Perellós prèvia al seu viatge», *Revista de l'Alguer*, núm. 8-9 (1997-1998), p. 233-251 i 273-289.

61. Com ja postulava Antoni VILANOVA, «La gènesis de *Lo Somni* de Bernat Metge», BRABLB, vol. xxvii (1957-1958), p. 123-156.

62. Remeto a Júlia BUTINYÀ, *En los orígenes del Humanismo: Bernat Metge*, Madrid, UNED, 2002, col·l. «Addenda», i a la trentena d'articles que el precedeixen i que el volum tracta de resumir. També a l'edició bilingüe, traducció i introducció de la mateixa autora al text que discutim (Bernat METGE, *Lo Somni = El sueño*, Madrid, Atenea, 2007). Em sembla ben significatiu que Cingolani només considera necessari citar un d'aquests treballs, que sovint avancen tesis que coincideixen amb les seves. No es tracta ara de fer una ressenya detinguda d'aquestes evidents coincidències, però sí de felicitar-nos dels clars avanços de la crítica, que ha arribat a una nova interpretació d'un text tan rellevant. Recomano ara Júlia BUTINYÀ, «Bernat Metge», a Albert HAUF (dir.), *Panorama crític...*, p. 301-328, on postula la necessitat d'arribar a una nova síntesi entre els diversos corrents crítics, cosa que seria ben de desitjar per evitar la sensació de destrellat que sovint causa l'actuació excloent de les «capelletes» existents.

no gens fàcil de discernir a simple vista, sense un considerable treball analític. Les tesis de la doctora Butinyà, inicialment rebudes en alguns cercles amb una total indiferència (per no fer servir mots més contundents), han acabat sent assimilades i tàcitament acceptades, tot i que no amb totes les seves lògiques conseqüències ni el degut reconeixement.

Així m'ho fan pensar tant la important monografia del doctor Cingolani com la seva documentada edició de *Lo Somni*, on argumenta que l'obra (escrita entre els anys 1396 i 1398, és a dir, abans del procés)⁶³ es pot llegir, o millor s'ha de llegir essencialment en pura clau literària de mera ficció i de mimesi d'altres fonts, i no des de cap determinisme funcional o polític. En primer lloc, perquè la recerca historiogràfica ens forneix dades que fan pensar que les acusacions del procés eren falses, i també, cosa més important, perquè així ho confirma una anàlisi estrictament literària.

L'estudi del complex joc de poder entre les Corts i el monarca deixaria al descobert la paradoxal circumstància que les mateixes ciutats que el 1396 es queixaven davant del rei, amb les seves tàctiques dilatòries a l'hora de subsidiar la Corona, eren en el fons responsables de la situació que criticaven i de la qual feien responsables els consellers reials. L'empobriment seria el resultat d'un mecanisme pervers de finançament públic. I Martí sabia prou bé que les queixes, a més de parcials, eren el resultat de les seves pròpies decisions personals i no de l'actuació dels seus consellers. Per això mateix les hauria acceptat tàcticament, mentre jugava, no sempre d'una manera legal, les seves cartes per obtenir i consolidar el propi poder. No tenia, doncs, cap intenció de continuar el procés. La conspiració per entrar tropes externes tampoc no l'havia organitzada la monarquia.⁶⁴

Lo Somni seria, doncs, una ficció escrita després dels fets que descriu, amb una clara motivació literària de recerca d'una *autoconsolatio* que al final no troba, i de superació d'unes preguntes bàsiques sobre l'angoixa de la mort i la justificació de la passió amorosa, on el personatge de ficció, que cal no confondre amb la persona de Bernat, defensa una visió de la dona i del plaer i unes virtuts laiques que entren en col·lisió amb les extremades tesis d'Eiximenis i de Vicent Ferrer.⁶⁵

Allò evident és que, just al mig d'aquesta bella i harmònica construcció, Metge aprofita per a prendre partit i descriu i interpreta elements de la realitat del moment amb un decidit esperit d'exaltació de la monarquia i de la pròpia tasca administrativa. Joan, amb el qual dialoga, és presentat com un mestre i company de discussió, i Martí com la persona destinada a donar solucions als problemes plantejats per la crisi precedent.

En resum: després del dogma crític, que darrerament s'havia anat imposant, de la total negació

63. Vegeu Stefano M. CINGOLANI, *El somni d'una cultura: 'Lo Somni' de Bernat Metge*, Barcelona, Quaderns Crema, 2002 (on cita en la bibliografia un treball de la doctora Butinyà); Bernat METGE, *Lo Somni*, ed. a cura de Stefano M. Cingolani, Barcelona, Barcino, 2006, col·l. ENC B, núm. 27 (on no cita ni un sol treball de l'esmentada investigadora).

64. Aquesta argumentació, que em sembla convincent, es beneficia de la recerca historiogràfica més recent i n'utilitza de manera lògica i intel·ligent els resultats.

65. Stefano M. CINGOLANI, *El somni...*, p. 248-249. Bona part d'aquestes idees, les podem trobar també en Butinyà. La tesi bàsica d'aquesta autora és, precisament, que Metge és un humanista perquè actua com a tal cercant una síntesi ètica entre les doctrines dels clàssics, que coneix molt bé, i les cristianes (Júlia BUTINYÀ, *En los orígenes...*, p. 148-152), i que ho fa des d'una mentalitat diferent (p. 155-163), fent servir una nova tècnica de lectura, expressant-se a través dels materials que maneja i cercant la valoració d'un jo moral (pàg. 164), etc. L'autora, que està d'acord amb Rico a l'hora de situar l'*Apologia* després de *Lo Somni*, creu tanmateix que el llibre II fou hàbilment afegit als altres amb motiu dels esdeveniments del 1396, cosa que sembla evident tenint en compte el seu caràcter circumstancial. També remarca que cal no confondre l'autor amb el seu personatge, i que Metge s'encarnà també en la persona del rei Joan i creà en Tirèsies una figura antitètica a la seva (p. 157). Butinyà brinda, a més, una taula molt completa d'intertextualitats (p. 500-503), moltes de les quals descobertes i estudiades per ella mateixa en treballs anteriors.

d'un humanisme català inventat pel sentiment patriòtic de la crítica romàntica,⁶⁶ sembla que hi ha ara un sector, cada vegada més extens i que té el suport d'experts d'altres literatures, que malda per recuperar la vella idea, que mai no abandonaren mestres reconeguts com Batllori, Riquer o Tavani,⁶⁷ de l'existència, si no d'un humanisme, sí d'un humanista català. El que em sorprèn del llibre i de la investigació de Cingolani és que, dient bellament el que diu de l'obra de Metge, no extregui les darreres conclusions dels mateixos arguments que postula i sigui un poquet més assertiu a l'hora de qualificar d'humanístic el meritori esforç del secretari del rei Martí.

Perquè el mèrit que ell mateix adjudica a Metge al llarg del seu llibre porta, al meu entendre, necessàriament a la conclusió que si el cas de Metge és excepcional és precisament perquè ja respon a un perfil humanístic prou definit. En resum: la confluència d'esforços crec que obliga a un replantejament de signe positiu de la vella *quaestio disputata*, situant-la en un discret terme mitjà: no hi ha, potser, un humanisme català, però sí que tenim un humanista de merescut prestigi, i és l'autor de *Lo Somni*, una obra que Martí l'Humà va llegir gràcies a Ramon Savall i que, al cap i a la fi, omple de distinció el seu regnat.

APÈNDIX

Oferim evidència documental del fet que l'únic fragment de l'*Scala de Contemplació* de fra Antoni Canals que fins ara encara podia passar per original,⁶⁸ o sigui la famosa dedicatòria al rei Martí, és també una mera traducció d'un text llatí.

Antoni CANALS, *Scala de Contemplació*, «Pròlech»

O paradís de tots delits on ha gran redolència de virtuts, semblant a una gran multitud de spècies odoriferants, a axí com un verger ple de flos molt fragrant. Car aquí ha roses de caritat, les quals fogegen flamejant; aquí ha lilis de castedat, los quals respandexen ab blanchor semblant a neu; aquí ha violes de humilitat, e tant com més se inclinen e-s baxen a terra, tant lo vent del Spirit sanct los leva en honor special. Allí brolla murta de perfeta mortificació de la carn, e y mana o brolla ensens de continuada oratió. Mas, ¿per què vaig així recomtant hi scudrinyant totes aquestes coses...?

O loch on ha delectació de sancta pensas e abundosa dolçor del gust spiritual de la ànima! Tu est fornaldels caldeus... Tu est aquella fornald en la qual és formada la vexella

Heremus nempe est paradisi deliciarum ubi tamquam redolentium species pigmentorum vel rutilante flores aromatum sic fragantia spirant odoramenta virtutum. Ibi siquidem rosae karitatis igneo rubore flammascunt, ibi lilia castitatis niveo decore candescunt, cum quibus etiam humilitatis violae, dum imis contentae sunt, nullis flatibus impelluntur, ibi myrra perfectae mortificationis exudat, et tus assidue orationis indeficienter emanat. Et cur singula quaeque commemorem?...

O heremus sanctarum mentium delectatio et intimi gustus inexhausta dulcedo! Tu caminus ille Chaldaicus... Tu fornax ubi superni regis vasa formantur, ut ad perpe-

66. Vegeu sobretot Lola BADIA, «L'Humanisme català»: Formació i crisi d'un concepte historiogràfic», i «Sobre l'Edat Mitjana, el Renaixement, l'humanisme i la fascinació ideològica de les etiquetes historiogràfiques», a *De Bernat Metge...*, p. 13-38 i 39-56.

67. Vegeu Giuseppe TAVANI, *Per a una història de la cultura catalana medieval*, Barcelona, Curial, 1996; Giuseppe TAVANI, «La Griseldis de Petrarca i la Griselda de Bernat Metge», *Els Marges*, núm. 16 (1979), p. 99-104. Vegeu també Júlia BUTINYÀ JIMÉNEZ i Antonio CORTIJO OCAÑA (ed.), *L'humanisme a la Corona d'Aragó (en el context hispànic i europeu)*, Potomac, Maryland Scripta Humanistica, 2011.

68. Que l'obra és una traducció, vaig demostrar-ho a Albert G. HAUF, «La *Scala de Contemplació*, de Fra Antoni Canals, i el *De xv gradibus contemplationis* o *Viridiarium Ecclesiae*», *Anuari de l'Agrupació Borriana de Cultura*, núm. 8 (1997), p. 97-120.

del subiran rey, la qual colpejada ab lo martell de penitència e limada ab la lima de correctió, conserva en si perpetual belea.

O loch reposat, hon ha mort de vicis e nodriment de vida de virtuts! A tu la ley, a tu comenda lo propheta, e tots aquels qui són venguts a perfeió de virtuts han coneguda la tua excel·lència...!

O loch separat! O vida ermitana! Tu est bany de les ànimes, mort de crims, purgatori de sutzures. Tu deneges los secrets de les penses, tu laves les legees dels peccats e fas pervenir les ànimes fins a la resplendent blanquor de la angelical belea. En tu ha fre de la lengua guarrulosa, en tu ha ANYEL (cinyell?!) de castedat qui restreny los ronyons luxuriosos, etc.

tuum nitorem malleo poenitentiae percussa ac lima salutarum correptionis erasa pervenint...

O heremus, mors viciorum ac proculdubio fomes et vita virtutum! Te lex attolit, te prophetia miratur et quicumque ad perfectionis curriculum pervenerunt, tuum novere praeconium...

O vita heremitica, balneum animarum, mors criminum, purgatorium sordidorum. Tu mentium secreta purificas, squalores scelerum diluis atque ad angelicae nitorem mundiciae pervenire animas facis. Tu ociosae linguae frenum, tu luxuriosis renibus nitidae castitatis adhibes cingulum...

(Petrus DAMIANUS, *Epistola 180*, 18)